

het Perspectiefproject

Publicaties over het Perspectiefproject

Staan voor Leven en Dood

Samenwerken met elkaar en met de samenleving

Luc Ambagts, Anselma Remmers
Motief 273, juni 2023

Staan voor leven en dood

Jaap van de Weg
Motief 274, juli 2023

Honderd jaar Antroposofische Vereniging

Jaap van de Weg, Dineke Oldenhof
Motief 276, oktober 2023

Staan voor leven en dood

In gesprek met Heleen Weening

Michel Gastkemper
Motief 278, december/januari 2023/2024

Het Perspectiefproject Staan voor Leven en Dood

Vaste rubriek in Motief in 2024

Motief 279, februari 2024

Motief 280, maart 2024

Motief 281, april 2024

Motief 282, mei 2024

Motief 283, juni 2024

Motief 284, juli/augustus 2024

Motief 285, september 2024

Motief 286, oktober 2024

Motief 287, november 2024

Motief 288, december/januari 2024/2025

(binnenkort beschikbaar)

Giften zijn welkom op rekeningnummer:
NL07TRIO 0391061232 ten name van
de Antroposofische Vereniging, met als
vermelding *Perspectiefproject*.

Wordt vervolgd ...

Op www.antroposofischevereniging.nl/perspectief volgt u alle
deelprojecten en de laatste ontwikkelingen.

*Luc Ambagts, Arthur de Gast, Yvonne Gerner, Tanja Markies,
Dineke Oldenhof, Mar-Lin Schut, Peter Vos, Heleen Weening,
Jaap van de Weg, Wim Wolbrink.*

Samenwerken met elkaar en met de samenleving

Op 22 april kwamen zo'n 60 leden bij elkaar in de Stichtse Vrije School rond de vraag: hoe kan antroposofie bijdragen aan de vraagstukken van deze tijd? In het huidige jargon wordt dat *het openbare werk* genoemd. In en aantal plaatsen verzorgen studiecentra dit, maar er zijn ook studiecentra verdwenen. Een werkgroep boog zich over de vraag aan hoe de vereniging deze opdracht op een nieuwe manier kan oppakken. Voor deze dag was een programma samengesteld met korte en langere bijdragen en werkgroepen onder de noemer: 'Samenwerken met elkaar en met de samenleving'

Hoe kunnen we elkaar en ons netwerk versterken om antroposofie zichtbaar te maken? Dat was een van de onderzoeksvragen voor deze dag. Pim Blomaard wees op ons woordgebruik dat aan verandering toe is. Is heilpedagogie niet een verouderde term in een wereld van zorginstellingen voor mensen met een beperking? Biedt een film als *Avatar* - waarin een vitale, beweeglijke, levendige wereld getoond wordt - aanknopingspunten om in gesprek te komen over de etherwereld, met mogelijk nieuwe woorden? Een vondst was zijn variatie op de kwaliteit van wijn uit de biodynamische landbouw in Frankrijk. Die wordt daar geroemd. Veel mensen die niets met antroposofie hebben, herkennen wel de kwaliteit van het werk dat daaruit voortkomt. "Kunnen we van wijn-kwaliteit tot mijn-kwaliteit komen?" vroeg Pim zich af. Daarmee formuleerde hij een oproep om je te bezinnen op je eigen kwaliteiten en die in te zetten.

Good practices

Bert van Ruitenbeek, directeur van Stichting Demeter vertelde over het Groenboerenplan van tien punten voor een landbouwbeleid dat werkelijk naar duurzaamheid leidt. Het was een klus om met veel partijen op één lijn te komen, maar met het uiteindelijke plan kwam hij wel aan tafel bij "de halve ministerraad". Een aantrekkelijk narratief is volgens hem noodzakelijk om mensen mee te krijgen richting een duurzame landbouw: "Vertel dat

je dan nog goed eten hebt én goed drinkwater." Zijn successen op grote schaal maakten het opmerkelijk dat hij ervoor pleitte om het verhaal van beneden af, vanuit de boerderijen en de winkels te vertellen. Gevraagd naar het waarom: "Bij partijen als Bayer zit zo pervers veel geld. Die zetten alles op alles om hun verdienmodel overeind te houden. Ze domineren het beeld in de media over landbouw. Daar win je het nooit van."

Het werken van onderaf was precies wat Tineke Brantjes als good practice te brengen had. Zij ging naar een gespreksavond van de kerk in haar woonplaats, die via het lokale krantje aangekondigd was. Die uitwisseling over spirituele interesses leidde tot een uitnodiging om op vmbo-klassen over antroposofie te komen vertellen. De leerlingen luisterden met interesse. Zelf op iets afstappen werkt!

Ook Jarla Geerts, programmaleider aan het kenniscentrum van de Hogeschool Leiden, is het gelukt om een vruchtbare *buiten-antroposofische* samenwerking op gang te brengen. Zij werkt met een aantal collega's uit het reguliere onderwijs aan een concept voor natuuronderwijs. Na een tijdje bleek, dat ieder eigen beelden en interpretaties heeft bij bepaalde woorden. De moeite die je opbrengt om de ander te begrijpen, blijkt uiteindelijk de motor van het succes. "In de ontmoeting kan wederzijdse verrijking plaatsvinden," was haar conclusie.

Evert Hoefman berichtte over de reisgids *Camino* voor de antroposofische begeleiding van mensen met een beperking. Die als basismethodiek ontwikkeld wordt door medewerkers, cliënten en hun vertegenwoordigers uit verschillende antroposofische zorgorganisaties. Ook hij vertelde over het zoeken naar nieuwe woorden, die verstaanbaar en herkenbaar zijn voor mensen die niet vertrouwd zijn met het antroposofisch jargon, maar die, net als bij de wijn, wél de kwaliteit van de werkwijze herkennen en zich erbij thuis voelen.

Onze tijd is gevoelig geworden voor de manier waarop iemand antroposofie vertegenwoordigt.

De ernstig zoekende verlangt eerder ontmoeting dan onderricht. Hij verlangt de worsteling en het zoeken van de ander te ervaren. Dan is hij ook benieuwd naar de bron waaruit de ander put, en wel zo dat men uiteindelijk kan zeggen: De ontmoeting met een mens is tegelijkertijd de ontmoeting met de antroposofie. Er is in dit opzicht geen scheiding.

Heinz Zimmermann, Die Lebensbedingungen der Anthroposophie heute.

De bijdragen waren heel verschillend van omvang, inhoud en werkwijze. Maar je kon beleven hoe elk verhaal precies paste bij de kwaliteiten van de persoon die het vertelde. Ze waren succesvol op de plek waar zij zich bevonden, bij dat wat zij als hun werkterrein zagen. Maakt dat een kansrijke strategie voor de aanpak van het samenwerken met de samenleving zichtbaar? In deze bijdragen kwam de 'mijn-kwaliteit' die Pim naar voren had gebracht goed uit de verf. Het lukte de vertellers om dicht bij wat ze gedaan hadden te blijven.

Staan voor leven en dood

Deze dag was tevens een eerste verkenning voor het perspectief-project *Staan voor Leven en Dood* (zie Motief 270). Dineke Oldenhof vertelde over haar eigen actieve intrede in het verenigingsleven (nadat ze wel al jarenlang lid was) en hoe ze verrast was in wat ze tegenkwam: "Een soort eilandenrijk van groepen, die niet altijd met elkaar verbonden zijn of weet hebben van elkaar." Ze heeft grote transities geleid: "Als we als antroposofische vereniging willen meedoen in de samenleving, dan is er een sterk netwerk nodig en een heldere communicatie. Als we dat weten te realiseren kunnen we meedoen aan het maatschappelijk debat." Samen met Jaap van de Weg kwam ze tot het plan om rond één thema aan deze zaken te gaan werken: eerst intern, binnen de vereniging, werkgebieden en beweging, dan verder naar buiten toe. Jaap gaf aan, dat het er vooral om zal gaan, vanuit de eigen ervaring te spreken en onderzoek te doen. Dat geeft een ingang voor mensen voor wie de antroposofie nieuw of onbekend is. Want eigen ervaringen heeft iedereen!

Het project is in deze fase nog heel open. "Er is een doel, maar er is nog geen uitgestippelde weg." De nog aan te stellen projectleider heeft onder andere als taak de eerste concrete activiteiten te formuleren. Er hebben inmiddels een aantal personen op de vacature gereageerd.

Werkgroepen

In de middag waren er diverse werkgroepen: twee over het versterken van het netwerk, één over dialoogvaardigheden, één over het project en één over het thema: *Vergesse die Mutter*

nicht, over hoe je het contact met de bron, de antroposofie, in het werk kan vasthouden. Over deze werkgroep, als voorbeeld, een impressie van Luc Ambagts: De werkgroep was met meer dan twintig deelnemers vol. Onder leiding van Dineke Oldenhof wisselden we in tweetallen ervaringen met dit thema uit. Om mij heen was er een levendig gesprek. "Antroposofie is voor iedereen eenzijdig en individueel," was de eerste bijdrage aan het plenaire deel van de werkgroep. Nu is het een kale mededeling die hier neergeschreven staat – en die ook zo op de flap terecht kwam. Als ik me herinner hoe die zin uitgesproken werd, met de intonatie en de voorovergebogen houding van de spreker, dan hoor ik nog het voorafgaande onderzoek erin door. Die zin was het resultaat van een enthousiaste herkenning in een gesprek: Gaat openbaar werk van de antroposofie niet juist over het verschil tussen de geformuleerde conclusie en de ervaring van het samenwerkend ontmoeten? Er kwamen meer conclusies en analyses uit de tweegesprekken naar boven. Tot iemand haast wanhopig uitriep: "Maar we moesten toch een ervaring vertellen?" Daarop volgde haar verhaal over een vrijeschool met "bij elkaar geniete fotokopieën als periodeschrift". Kon die school zich nog wel vrijeschool noemen? "Precies daarom ben ik bij de pedagogische sectie gegaan. Omdat ik daar iets aan wilde doen," reageerde iemand uit de groep. Opnieuw een voorbeeld van iemand die in haar directe omgeving werk oppakt dat haar past. Het gesprek ging veel kanten op, maar dat belette Dineke niet om een kernachtige samenvatting te geven van wat voor haar de werkgroep had opgebracht. Dat geeft vertrouwen in het project dat zij in gang heeft gezet.

Na afloop zeiden mensen, dat ze het een inspirerende dag hadden gevonden. Anselma Remmers citeerde Jaap van de Weg met de zin: "Als we nu klaar waren geweest na deze dag, dan was de dag zeker niet geslaagd". Het was een eerste stap op weg naar meer *samenwerken met elkaar en met de samenleving*. Wie doet er mee? ||

De voorbereidende groep bestaat uit: Pim Blomaard, Anselma Remmers, Dineke Oldenhof, Tineke Brantjes, Willemjan Guthschmidt en Jac Net.

Voor vragen, opmerkingen, initiatieven: hetspectiefproject@antroposofie.nl

Staan voor leven en dood

Een van de aspecten van het project *Staan voor leven en dood* is de vraag naar de ervaringen die mensen hebben rond deze wezenlijke grensovergangen. Want na het staan vóór komt het er binnengaan. We nodigen deelnemers aan een aantal gespreksavonden hierover vooral uit te vertellen over de intieme stille ervaringen.

Verschillende mensen vertelden over hoe dierbaren na hun dood nog even langsgekomen waren om een boodschap te brengen. *Ik werd 's nachts wakker. Mijn oma stond naast mijn bed en zei dat het goed met haar ging. De volgende ochtend hoorde ik dat ze toen net was overleden.*

Mijn zus was overleden. Nadat we haar lichaam verzorgd hadden ging ik slapen. Na en poosje werd ik half wakker. Zij was er. Ze zei: "Je had gelijk. Ik werd daar opgewacht."

Het waren bijzondere ervaringen, ze hadden de verteller geraakt, en ons als toehoorder nu ook. Wat kun je hier voor gevolgtrekking uit maken? Als een overledene langskomt om een boodschap te brengen, dan is er dus een bestaan als ze dood zijn.

Dit roept een aantal onderzoeksvragen op. Wat is er van hen na de dood overgebleven? Waar zijn ze dan?

En aan de andere grens van het leven klonk:

Ik wist niet dat ik zwanger was. Ik was op wintervakantie ingesneeuwd, en wandelde door een diepe witte laag. Plotseling merkte ik dat er iemand naast me liep. Ik kon haar heel gedetailleerd waarnemen. Ze gaf aan hoe haar leven zou worden. En hoe ze wilde heten. En plotseling was ze weer weg. Ik wist toen met nog meer zekerheid dat er een geestelijke wereld is. En ik heb er veel aan gehad bij haar opvoeding.

Wat voor gevolgtrekkingen kun je hier maken? Dan is er is een bewustzijn voor de geboorte. Een individualiteit kan zich melden, een boodschap brengen.

Er lijken dan twee werkelijkheden te bestaan: een die we fysiek kennen en kunnen duiden. En een tweede boven de wetten van de fysieke wereld staat, intiemer is, en meer samenhangend met

In Motief van april hebben we de vacaturetekst geplaatst voor de projectleider van het project *Staan voor leven en dood*. In de afgelopen maanden hebben we met de sollicitanten gesprekken gevoerd. De sollicitatiegroep bestaande uit Dineke Oldenhof, Jaap van de Weg, Reinoud van Bemmelen en Astrid van Zon heeft Heleen Weening geselecteerd als projectleider. Heleen is een ervaren projectleider en voelt zich betrokken bij de antroposofie.

onze gevoelsgevoelens. Vaak gaan dergelijke gewaarwordingen verloren door de nadruk op de gemakkelijker te begrijpen fysieke ervaringen.

Als we concreet met de geestwereld willen leven, is het een uitdaging om veel meer aandacht te geven aan dergelijke gewaarwordingen. Vertellen we erover? Vragen we erop door als iemand er iets over aangeeft en komen we zo tot een intiemere ontmoeting? Of schrik je terug voor die intimiteit?

Dit kan een tegenwicht geven aan het beeld van niets na de dood of voor de geboorte, wat mede leidde tot een vanzelfsprekendheid van abortus en euthanasie.

Wat gaat er gebeuren wanneer we dit soort gesprekken veel meer gaan doen in bijvoorbeeld de plaatselijke ledengroepen?

Heleen vroeg hoe het was met mijn rug; ik had erge last gehad. Ik vertelde dat ik met mijn lichaam in gesprek was gegaan. "Wat antwoorde die?" vroeg ze. Ik zag haar even aarzelen: kan ik dat wel vragen? Is dat niet te persoonlijk? Ik beleefde het als een uitnodiging ons gesprek in een andere laag van vertrouwelijkheid voort te zetten. Dat was mooi. Daarna zijn we verder gaan vergaderen. Wij, Dineke en Jaap als initiatiefnemers van het project, en Heleen Weening, de nieuwe projectleider die we net hebben aangenomen.

Dit gesprekje was voor ons een voorbeeld van een van de dingen die we met het project beogen. Geestelijke ervaringen rond geboorte en dood, of een gesprek met het lichaam, serieus nemen en aangaan. Kennelijk kan een lichaam ook communiceren. En zo gaat het project ook over hoe wij met elkaar omgaan, liefdevol luisterend naar de bovenzintuiglijke ervaringen, en erop doorvragen.

Een en ander roept verdere onderzoeksvragen op. Wat is dan de werkelijkheid van de ongeborene? En hoe communiceren zij dan? Wat kunnen wij doen om ons verder zo te ontwikkelen dat wij meer geschikt raken voor deze waarnemingen en communicatie daarover? ||

Honderd jaar Antroposofische Vereniging

Voor een redacteur zijn het vaak spannende dagen, vlak voor de sluiting van de kopij. Is er genoeg? Niet te veel? En nu liep dat spaak: een toezegging voor een groot stuk werd ingetrokken. Wat nu? Luc liep daar over te mijmeren, toen Jaap binnen kwam. 'Kun jij niet deze week een stuk van zes pagina's schrijven voor Motief?' flapte hij er uitdagend uit. 'Waarover?' 'Over 100 jaar antroposofie.' 'Honderd jaar verleden, of honderd jaar toekomst?' Luc was blij verrast. Dat is precies de vraag.

De Antroposofische Vereniging is er dus ruim honderd jaar. En daarvan heb ik ongeveer de helft bewust, ook als lid, meege maakt. Wat is er in die tijd bereikt?

Een tijdje geleden keek ik terug op wat we vanuit de antroposofische beweging maatschappelijk voor elkaar hadden gekregen. Ik had vooral een gevoel van teleurstelling. Het ledental was in twintig jaar met zo 25% afgenomen, er komen weinig nieuwe leden bij, En ondanks de groei van bepaalde werkgebieden beleefde ik dat de spirituele inhoud steeds dunner werd.

Een dergelijk gevoel houd ik door mijn temperament meestal niet lang uit. En geleidelijk kwam er een ander beeld. Ik was om een of andere reden een heel aantal websites van vrije scholen aan het kijken. Wat me opviel was dat er veel gezegd werd over de doelstelling om hoofd, hart en handen in gelijke mate aan te spreken. Met andere woorden: denken, voelen en willen alle drie in een juiste verhouding te betrekken in het onderwijs. Toen ik op hoofd, hart en handen als thema googelde, kwam ik vele wijzigingen tegen, waaronder wel wat vrije scholen, maar niet als hoofdzaak. Zou het zo kunnen zijn, dacht ik, dat een missie van het vrije schoolonderwijs, namelijk denken, voelen en willen te verbinden, maatschappelijk is aangekomen, en een eigen leven is gaan leiden? Kunnen we het ook zien als een teken van missie geslaagd?

Laten we een soortgelijke missie-onderzoek naar een andere sectie doen, de biologisch dynamische landbouw. Een van de belangrijke missies daarvan is het ontwikkelen van een gezonde landbouw, met gezonde gewassen en gezonde dieren. Een kring-

loop landbouw. Die missie is ook wel maatschappelijk aangekomen. Op ministerieel wordt een kringloop landbouw gepropageerd, wat een kenmerk is van een biodynamisch-bedrijf, of een biodynamische bedrijfsindividualiteit. Bio is gewoon geworden. Helaas nog veel te weinig in de praktijk, maar als begrip en als bewustzijn geen vreemde verschijnselen meer.

En de geneeskunde? Ik herinner me uit de tijd dat ik huisarts werd, we spraken over geneeskunde voor de hele mens, en over zingeving van ziekte. Voordat dit gemeengoed is duurt nog lang, maar de begrippen zijn bekend, en er zijn vele artsen en patiënten voor wie het een min of meer gewoon streven is. Ook hier missie geslaagd?

En als ik kijk naar het begrip scholing en ontwikkeling, en dan ontwikkeling zowel op persoonlijk vlak als op het gebied van maatschappijontwikkeling of bedrijfsontwikkeling, dan zijn ook dat normale begrippen waar mijns inziens antroposofie zeker een bijdrage heeft geleverd.

Kortom, mooie ontwikkelingen waar ik tevreden mee kan zijn. Opheffen dan maar? Of is het de vraag naar een nieuwe uitdaging?

Samenvattend lijkt dat wat we bereikt hebben, of liever aan welke ontwikkelingen we hebben bijgedragen, vooral resultaat te hebben in het omgaan met de fysieke wereld en in het zielengebied. En hoe is het op het gebied van het geestelijke, van het concrete omgaan met de realiteit van de geestelijke wereld en van de werking daarvan in het dagelijkse leven? Daar is het, zeker maatschappelijk gezien, nog erg stil. Hier maak ik onderscheid tussen twee verschillende soorten van relatie die je met de geestelijke wereld aan kunt gaan: een ontvangende relatie, waarin iemand zich min of meer bewust opent voor de werking van het geestelijke, en daarnaast een onderzoekende houding waarin iemand zich schoolt om daadwerkelijk het geestgebied met bewustzijn te betreden. Het een is daarbij niet beter dan het ander, deze houdingen vullen elkaar aan.

De volgende honderd jaar...

Wat beleef ik dan als de uitdaging voor de volgende honderd jaar? Stel je voor dat de volgende uitdaging erin ligt, dat we concrete geestelijke gezichtspunten bijdragen in het maatschappelijke leven, gevoed door de antroposofische geesteswetenschap. Ik las een voordracht van Steiner waarin hij zegt dat het aan de tijd is dat we niet alleen vaag praten over het bestaan en het werken van een geestelijke wereld, maar dat we die in details moeten leren kennen, zoals we dat ook met de natuur hebben gedaan.

In mijn woorden: we onderscheiden in die natuur ook paarden van koeien, en eiken van beuken. Het is aan de tijd, dat we niet alleen praten over energieën of entiteiten, of over de werking van de engel of van Michael, maar dat we veel nauwkeuriger onderscheid gaan beleven tussen de werking van een elementwezen, van de engel en die van een aartsengel, of van de ene dan wel de andere engel of aartsengel. Dan kom je bijvoorbeeld op de vraag: Hoeveel aartsengelen zijn er dan wel? Steiner noemt er een stuk of tien bij naam, maar duidt er in de voordrachten over de volksgeesten op dat er veel en veel meer zijn, voor alle volkeren een eigen. En hoe is dat dan met andere groepen met een eigen karakter?

Is dan de nieuwe uitdaging voor de antroposofische beweging om gezamenlijk veel meer onderzoek te doen naar het werken van de geestwereld en van de concrete diversiteit van de geestwezens? Dus het verder ontwikkelen van geesteswetenschappelijk onderzoek? En moeten we dan weer gaan praten over een veelheid van goden? Met de vraag hoe je tot een intiemere samenwerking komt?

Project Staan voor leven en dood

Vanuit een vergelijkbaar perspectief zijn we in de vereniging met het project *Staan voor leven en dood* begonnen. Het heeft een aantal doelen: als wij vanuit de antroposofische beweging ook maatschappelijk een actieve inbreng willen hebben, helpt het als we een sterkere vereniging hebben, waar we elkaar beter

kennen in wat we doen, en elkaar daarin aanvullen. En met een boodschap naar buiten komen die eenduidig is, waar we gelijklopende begrippen in gebruiken en daar een zekere continuïteit in weten te brengen. We zullen dan veel meer boven het persoonlijke moeten uitstijgen, waarbij het persoonlijke als bouwsteen werkt voor het grotere. Op die manier worden we ook voor de geestwereld interessanter, en beter bereikbaar voor steeds krachtiger wezens, die als het ware met een grotere groep strijdbare mensen kunnen werken. Hun inspiraties kunnen dan een grotere vorm en inhoud krijgen. Zij kunnen de inspiraties die zij aan de wereld willen geven langs veel meer elkaar aanvullende kanalen laten stromen. En zo een grotere impact bewerken.

De beweging ziet er voor ons nu uit als een soort van Insulinde (een oude naam voor Indonesië), een eilandenrijk. Eilanden waar mensen enthousiast met elkaar bezig zijn antroposofie te bestuderen, of in hun werk als therapeut, boer, leraar, antroposofie in hun werk levend te laten worden. En daarmee zichzelf en hun groep voeden en enthousiast maken, en dat in hun directe omgeving laten doorwerken. Het daadwerkelijk beïnvloeden van de maatschappelijke beeldvorming vraagt een volgende stap.

Wij vroegen ons af: wat voor thema is er maatschappelijk relevant waar wij als beweging verruimende inzichten over hebben, en die voor vele geleidingen binnen onze beweging op een eigen manier leven. Dus waar we binnen onze geleidingen aanvullende gezichtspunten hebben? Ons antwoord was: leven en dood, of iets uitgebreider: Staan voor leven en dood.

Leven en dood

Wat is eigenlijk leven? Wat is dood? Op Wikipedia vind je: leven is een complex van eigenschappen en functies van georganiseerde wezens, die hun bestaan in stand houden door middel van processen zoals interne regulatie, stofwisseling, en voortplanting. Bekende voorbeelden van leven zijn onder meer planten, dieren schimmels, algen en bacteriën. Enzovoort. (Wat daar-

bij overigens opvalt is dat wij als mens of geen leven hebben, of een dier zijn. Het zij zo.)

Maar, bij leven horen dood en opstanding: het eindigen van oud leven om een nieuw begin te kunnen maken.

Over leven in de ziel of leven in de geest wordt niets gezegd. Leven en dood in de ziel gaat over ontwikkeling, door vreugde en leed heen. Soms lijkt je dood te gaan, maar bijvoorbeeld door therapie toch weer tot een nieuw en beter leven komt. Mensen beleven bijvoorbeeld burn-out vaak ook als een beetje doodgaan, waaruit een opstanding voort kan komen, waardoor iemand gegroeid is en meer zichzelf is geworden.

Leven en dood in de geest gaat over karma en reïncarnatie. Het leven in het fysieke stopt, er volgt een opstanding in de geestwereld. En bij de geboorte begint het leven in het fysieke, en sterft het leven in de geestwereld.

Het begrip leven voor mij als arts is iets anders dan voor een taalkundige of voor een wetenschapper. Die hebben het over levende en dode taal, waarbij Latijn een dode taal is, en onze taal een levende. Maar een dichter heeft er soms last van dat hij onze taal te dood vindt om nauwkeurig gevoelens te beschrijven, en zoekt in zijn dichten naar het levenselement. Een geesteswetenschapper kan de natuurwetenschap te dood vinden, omdat die alles lijkt vast te willen leggen in begrippen en het spirituele wegwerkt. Een voedingsdeskundige vraagt zich af of levende voeding te beschrijven is vanuit eiwitten, vetten en koolhydraten, enzovoort. Zo maken we dit thema steeds diverser en rijper. Wij proberen ons voor te stellen hoe het er uit gaat zien, wanneer wij beweging-breed met dit thema bezig zijn, elkaar ontmoeten en bevruchten, en zo geleidelijk met het meenemen van al deze invalshoeken naar buiten treden in een taal, waarin ieder zich vanuit zijn eigen ervaringen kan herkennen.

Van orgaan naar organisme

Over de weg daarnaartoe wil ik aansluiten bij de spreuk die Steiner in 1921 gegeven heeft aan Edith Marion, en die vele groepen regelmatig spreken:

Slechts dit werkt gezond

Wanneer in de spiegel van de mensenziel

Zich vormt de hele gemeenschap

En in de gemeenschap werkt

De kracht van ieder individu.

Een gemeenschap bestaat uit individuen, die hebben daar ieder hun inbreng in; het geheel is zich bewust van de inbreng van elk individu. Dan wordt die gemeenschap een organisme. Een organisme is alleen dan gezond, wanneer ieder deel zich bewust is van datgene wat juist zijn kracht is, en wanneer hij de moed en de verantwoording neemt dat te brengen. Die inbreng is niet alleen afhankelijk van een beschreven functie, maar hangt evenzeer samen met wat iemand zich karmisch heeft voorgenomen om in zijn aardse leven te scheppen en wat een actuele situatie vraagt. Aan de andere kant vraagt het dat ieder zich bewust wordt van wat anderen vanuit juist hun kwaliteit in te brengen hebben, en dat ruimte geven. En vervolgens samen zien wat daardoor als groep mogelijk wordt. Misschien juist wel iets onverwachts, iets wat nog niemand had bedacht.

Concreet? Uitgaande van de spreuk: stellen we ons persoonlijk vragen over onze rol in het organisme? Zijn we ons bewust van de rol van de ander, zowel individueel dan wel als groep? Als we elkaar ontmoeten in verenigingsverband, vragen we elkaar daar dan naar?

De spreuk kun je zien op verschillende niveaus. Je kunt het zien vanuit de rol die ieder persoon inneemt in een groep. Dat is een mooie oefening in een groep, maar tevens de ontwikkeling van een denkwijze. Een ander niveau is het bewust worden van de rol die jouw groep of organisatie in het geheel van de beweging kan spelen. En vanuit dit gezichtspunt uit te wisselen over wat andere groepen te bieden hebben in de antroposofische beweging. En tenslotte het niveau van de antroposofische beweging in de maatschappij. Wat hebben wij specifiek te bieden? Hoe vullen wij anderen aan, en wat kunnen wij van hen leren?

Dit zijn kernvragen waar we in het project mee aan de slag gaan en zijn. ||

Heleen Weening, de projectleider van *Staan voor leven en dood*, is begonnen met zich te oriënteren. Ze heeft gesprekken gevoerd met onder andere Ellen Winkel en Edith Lammerts van Bueren van de landbouwsectie en met Rik ten Cate, Anne Machiel, Anneloes Fickweiter, Quintijn Sissingh Meijer, Rogier van Veen en Barbara Nicolaas van de pedagogische sectie. Heleen plant in deze fase ontmoetingen met alle secties, de regiocontactpersonen en andere smaakmakers in relatie tot het project.

Voor het project wordt een klankbordgroep samenge-

steld met mensen die Heleen ondersteunen en adviseren. Er is nog plaats voor leden om op deze manier aan het project bij te dragen. Heb je interesse en ervaring met projecten die de toekomst naar zich toe willen halen en met het thema *Staan voor leven en dood*? Neem dan contact op met Jaap van de Weg en Dineke Oldenhof via hetperspectiefproject@antroposofie.nl.

Heleen zal in Motief regelmatig verslag uitbrengen van de voortgang van het project en de instapmogelijkheden voor leden en belangstellenden.

In gesprek met Heleen Weening

Staan voor leven en dood

Heleen is de projectleider geworden van het project *Staan voor leven en dood* de komende twee jaar. Motief vroeg haar naar haar ervaringen. Hoe wil ze dit project aanpakken en wat komt ze daarbij tegen?

Sinds wanneer ben je bezig met deze opdracht?

In maart stond het artikel over het project in Motief en in april de vacaturetekst. Ik kreeg een tip van Dineke Oldenhof. Zij zei: we gaan een project doen binnen de Antroposofische Vereniging. We zoeken een projectleider die zich erg betrokken voelt bij de antroposofie, veel ervaring heeft in het aansturen van projecten en die met beide voeten in de samenleving staat. Daar heb ik op gesolliciteerd. Ik heb veel gesprekken gehad, met Dineke en Jaap van de Weg, en met het bestuur. Vanaf 1 oktober ben ik echt vol aan de slag, voor twee en halve dag in de week.

Wat is je gevraagd te gaan doen?

Heel klein stond er bij dat artikel in Motief: we hebben een prachtig project en we zoeken iemand die er met ziel en zaligheid voor wil gaan. Brieven kunnen naar die en die... ik geloof dat dat het was. Mij is gevraagd een project te leiden, het project *Staan voor leven en dood*. Bij het verschijnen van het artikel in Motief was er nog geen projectplan, maar wel het narratief dat ten grondslag ligt aan het project. Het interessante aan het project is dat alle leden mee kunnen doen in het vorm geven van het project en het zich dus op basis van vele ideeën ontvouwt en dat ik mezelf daar ook in meeneem. Ik denk dat wat mij gevraagd is, in combinatie met wat ik zelf voel dat ik te doen heb in dit leven en in relatie tot de antroposofische beweging en deze opdracht, dat dat samen zich nu zo kristalliseert tot het doel van dit project. Wat heel formeel mijn rol is als projectleider, is het zorgen voor het ontwikkelen van alle ideeën en ingevingen en uitvoeren van het project *Staan voor leven en dood*.

En wat neem je hiervoor mee?

Ja, dat is een goeie vraag. Ik heb veel met de esoterie, met de

Theosofie. Als tiener las ik dat al allemaal, op zestien-, zeventienjarige leeftijd. Ik ben altijd heel geïnteresseerd geweest in de bovenzinnelijke werkelijkheid. Ik ben christelijk opgevoed. Mijzelf heb ik gevormd in de boeddhistische traditie. En antroposofen kruisen steeds weer, op allerlei manieren, mijn pad in het leven. Eind 2022 ben ik aan de slag gegaan voor de *Vrienden van de Rudolf Steiner Zorg* in Den Haag, om samen met een grote groep vrienden van het huis een toekomstvisie te maken voor dat gebouw, dat oorspronkelijk geïnitieerd was door Willem Zeylmans. Toen kwam ik al dichterbij, om echt te werken voor de antroposofische beweging. Nu dan deze opdracht. Wat ik eigenlijk meebreng is mijn zielsopdracht om hemel en aarde te verbinden, het zichtbare en het onzichtbare. Dat heb ik heel lang gedaan in de fysieke wereld. Daar waar het fysieke heel materieel wordt, zei ik: er is nog meer in de wereld dan alleen materie en ratio. En aan de andere kant, waar het allemaal te zweverig werd, zei ik: we zijn geen engelen, maar mensen met handen en voeten en wij hebben hier iets te realiseren.

Heb je veel ervaring met die twee dingen verbinden?

In mijn laatste baan was ik tien jaar directeur van *Duurzaam Den Haag*. Dat is een onafhankelijke stichting die zich richt op bewoners om met elkaar met behulp van kennis en inspiratie duurzaam aan de slag te gaan in huis en in de buurt. Een sociale opgave die je alleen samen kunt doen. Zomer 2022 heb ik mijn baan opgezegd, om menselijkheid te brengen in het publieke domein. Ik kom uit de politiek, uit het openbaar bestuur, ik ben bestuurskundige. Ik zie al die plekken waar macht is en mensen die die macht dienen. Terwijl daar juist een ruimer bewustzijn en menselijkheid nodig is om met elkaar een bloeiende wereld te realiseren. Daarvoor had ik mijn baan opgezegd en dat was dan ook precies wat op mijn pad is gekomen in deze opdracht. Verder ben ik bezig met mindset trainingen vanuit de kwantumpsychologie, dat gaat sterk over het trainen van je brein, over bewustzijnsverruiming.

*Hoe wil je het project *Staan voor leven en dood* gaan aanpakken?*

Dat ga ik natuurlijk niet alleen doen. Het is niet zo: fijn, we hebben een projectleider en die gaat het allemaal even doen. Een heel interessante vraag is voor mij: wie is nu eigenlijk de projectleider? Wie doet mee vanuit de geestelijke wereld? Ik heb geen antwoord, maar alleen de vraag stellen is al heel boeiend. Zodat we het organiseren vanuit de toekomst, stap voor stap. Ik wil gaan werken met een crew van mensen die intrinsiek gemotiveerd is om het project te laten slagen. Die daar moedig in is, die doorzet waar andere mensen het zouden opgeven en die met elkaar die inhoud gaan vormen. Dat is ook zoals Dineke en Jaap het als initiatiefnemers hebben vormgegeven. We zijn gewend aan een dichtgetimmerd projectplan met een afgesproken planning. Dineke en Jaap willen een project met speelruimte voor de leden, belangstellenden en de geestelijke wereld, om door ruimte te geven voor ingevingen tot goede en ware resultaten te komen. Het is een initiatief dat vormgegeven wordt met de hele vereniging en de beweging.

En wat zie je dan voor je dat er gaat gebeuren?

We hebben net de doelstelling van het project geformuleerd. Dat was best een lange weg om heel scherp te maken. Wat ik als eindresultaat zie van het project is dat we met die club mensen echt een soort motor zijn. De aanjager van wat er in de beweging en in de vereniging, in de Hogeschool en de werkgebieden

vorm gaat krijgen waardoor we ons doel realiseren in 2025. Dat is dat er een heel krachtige, toekomstgerichte beweging staat, die klaar is om een bijdrage te leveren aan de openbare publieke opinie over het thema van leven en dood. En wel door te oefenen met het delen over persoonlijke ervaringen met de geestelijke werkelijkheid. Dus die heb ik er heel specifiek ingezet, omdat ik denk dat het daar in essentie over gaat. We hopen na de evaluatie in 2025 klaar te zijn om structureel deel te nemen aan de publieke opinie over ieder thema dat maatschappelijk aandacht behoeft. Ik hoop dat we veel mensen hierin meenemen, inspireren, om mee te doen en bij te dragen aan het vormen van het project. Tot eind december ga ik op een rondtocht door de beweging, langs de secties, de regiocontactpersonen, de smaakmakers van de werkgebieden, de studiecentra, om het projectplan op orde te krijgen. Belangrijk is om heel scherp af te bakenen en keuzes te maken: waar gaat het echt om? Je moet met elkaar ook heldere verwachtingen hebben als je iets projectmatig aanvliegt. Dan kunnen we op 1 januari 2024 beginnen met de uitvoering.

Deelnemen aan de vorming van publieke opinie, wat houdt dat in?

We noemen het: bijdragen aan de vorming van de publieke opinie over *Staan voor leven en dood*. We hebben eigenlijk twee projecten. De eerste fase is tot en met 2025 en daarna nog een fase van twee jaar. We gaan eerst oefenen en intern zorgen dat we zo georganiseerd zijn dat we krachtig en robuust worden, zodat we straks vanaf 2025 ook echt kunnen bijdragen aan de publieke opinievorming bij ieder thema waar wij waardevolle gezichtspunten over hebben. Zodat bijvoorbeeld iemand van ons wordt uitgenodigd als het gaat over leven en dood in de landbouw, of artificial intelligence. Dan worden we gevraagd en gevonden op onze ervaring met de geestelijke werkelijkheid. Dat betekent ook dat we dus eigenlijk al wat verder zijn met het onderzoeken van hoe je je daartoe verhoudt. Er is best wel een groot verlangen naar, er is veel spirituele belangstelling voor zulke zaken. Daar willen we op inzetten. ||

Het Perspectiefproject

Staan voor leven en dood

Met ingang van dit nummer geven we in elke Motief ruimte aan het Perspectiefproject *Staan voor leven en dood* om alle leden te informeren en iedereen de gelegenheid te geven mee te weven aan dit project. We zullen verschillende draden van het weefwerk belichten. Zoals financiën, organisatie, mensen die meewerken, initiatieven, de vertaling in een kunstzinnig beeld, een column op zoek naar menselijkheid, bijdragen van mensen uit een andere levensbeschouwelijke stroom, realisatie van het projectplan, bijdragen vanuit de werkgebieden en vanuit de hogeschool en ervaringen met geestelijke wezens met betrekking tot leven en dood.

Vanuit verschillende perspectieven willen we twee kanten van het project aandacht geven: het thema *Staan voor leven en dood* waarop we de samenleving iets te bieden hebben en het herstructureren en versterken van de beweging door met veel mensen te werken aan dit project. Ervaringen, suggesties, adviezen, tips en aanwijzingen zijn van harte welkom via hetperspectiefproject@antroposofie.nl.

OPZET EN INBEDDING

De eerste mijlpaal is bereikt: een compact projectplan met daarin de omschrijving van het projectdoel, de afgeleide dertien kleinere doelen, de strategieën die we gaan inzetten en de acties en de resultaten die erbij horen. In januari is de uitvoeringsfase van het project gestart. Het projectplan is hierbij onze leidraad.

Doel en resultaten

Het doel is om gezamenlijk te laten zien dat de antroposofische beweging in Nederland uitstekend in staat is om een bijdrage te leveren aan de vorming van de publieke opinie over relevante maatschappelijke thema's. We zijn in staat om met concrete gezichtspunten een bijdrage te leveren aan het maatschappelijke leven gevoed door antroposofische geesteswetenschap. Als wij vanuit de antroposofische beweging een maatschappelijk actieve inbreng willen hebben, helpt het dat we een stevige vereniging worden die tegen een stootje kan, waar we elkaar goed kennen in wat we doen, en elkaar hierin aanvullen. We komen met een boodschap die eenduidig is, waar we gelijklopende begrippen in gebruiken en hierin een zekere continuïteit weten te brengen. We zullen dan veel meer boven het persoonlijke moeten uitstijgen, waarbij het persoonlijke als bouwsteen werkt voor het grotere. Dan zijn we ook voor de geestwereld interessant, en bereikbaar voor steeds krachtiger wezens. Dit vraagt om een krachtige, eigentijdse en toekomstgerichte beweging van

Foto Gabriel Guita

mensen te zijn die samen werken, met elkaar onderzoek doen naar het werken van de geestwereld, elkaar kennen, ondersteunen, helpen en zo samen sterk staan. Als thema kozen we *Staan voor leven en dood*. Een thema waarover wij als beweging andere, interessante, verruimende inzichten hebben die gehoord mogen worden.

Strategieën

We hebben vier strategieën. In *De schatkist* verzamelen we wat we de samenleving op het thema *Staan voor leven en dood* te schenken hebben in een diversiteit aan vormen en via alle mogelijk media. Deze schenking aan de samenleving is ook een leertraject voor onszelf. Gebruiken we de juiste taal, leidt het tot verbinding en dialoog?

Met *De bedding* realiseren we voor de interne organisatie van de beweging een intensivering van ontmoetings- en werkrelaties en bouwen we bruggen die de beweging stevigheid, wendbaarheid en kracht geven.

De vereniging beschikt nog niet over een instrument om gezamenlijk in dialoog te zijn over de noden van de tijd. Met de strategie *De dialoog* gaan we drie plenaire dialogen organiseren over een trend in de samenleving waaraan wij vanuit de antroposofie verrassende en werkende inzichten en gezichtspunten toevoegen. Als eerste onderwerp denken we aan *Vrijheid van meningsuiting: Mening of Oordeel?*

Tenslotte waarborgen we met *De ondersteuningsstructuur* dat alles wat we succesvol ontwikkelen voor iedereen vindbaar is. Door het transparant vastleggen van data, informatie, afspraken, verslagen, communicatielijnen, spelregels, kunnen we elkaar vinden op een eenvoudige manier.

De inbedding

Het bestuur van de AViN heeft in consensus toestemming gegeven voor het project en het in haar jaarplan opgenomen. De twee initiatiefnemers, Jaap van de Weg en Dineke Oldenhof zijn verantwoordelijk voor de te behalen resultaten en voor de afstemming met het bestuur. Zij vormen een klankbordgroep die de initiatiefnemers en de projectleider voorziet van ideeën, adviezen, begeleiding en opbouwende kritiek. Heleen Weening organiseert als projectleider de uitvoering in samenspraak met de initiatiefnemers.

De eerste fase zal een leerproces zijn en dat is precies wat we willen. We gaan samen beweeglijk op weg. Iedereen mag en kan hierin meedoen. Hoe meer mensen van de beweging instappen en meedenken, meevoelen en meewillen hoe beter het is.

Dineke Oldenhof

DE MENSEN

Het Perspectiefproject is een initiatief waarin door de omvang en het verstreckende van het veel sub-projecten zullen ontstaan. Om goede sturing en begeleiding te geven aan alle initiatieven wil ik als projectleider werken met een *crew*: mensen die het Perspectiefproject tot een succes willen maken omdat zij tot in hun diepste wezen de urgentie hiertoe voelen. Mensen die denken in mogelijkheden, mensen met vernieuwingskracht, daadkracht en de moed om te handelen. Ik heb de eerste mensen voor de crew gevonden (of hebben zij het project gevonden?): Luc Ambagts, Peter Vos, Silvia Rigters, Dominique Horsmans en Mar-Lin Schut. In de gesprekken die wij hadden dook het woord *numinositeit* op. We worden er vrolijk van hoe de engelen onze ontmoetingen gearrangeerd hebben!

Ik verheug me op samen aan de slag gaan vanuit de universele kernwaarden respect, eerlijkheid, gelijkwaardigheid en onvoorwaardelijke liefde. En samenwerken op basis van verbinding, vertrouwen, verantwoordelijkheid, veiligheid en vitaliteit. Ik heb het beeld dat de crew voor Pasen 2024 is uitgegroeid tot een club van 13 mensen.

We willen de komende maanden mensen vinden voor de crew die vanuit antroposofisch perspectief kijken en aanvullende kwaliteiten hebben:

- voor (data)onderzoek en kwaliteit;
  - voor communicatie en Public Affairs;
  - voor financiën en fondsenwerving;
  - voor het inzetten van eigentijdse taal;
  - voor het creëren van gemeenschappen (fysiek en online).
- Naast de crew hebben we mensen nodig die op een minder intensieve basis willen bijdragen:
- Mensen die dingen vastleggen om te kunnen delen: secretarissen, notulisten, schrijvers en filmers bijvoorbeeld;
  - Mensen die op een specifiek thema bijdragen in een supportgroep (op dit moment zijn we één groep aan het vormen voor de financiën en één voor de dialoog);
  - Mensen die willen meedoen in een meditatieve onderzoeksgroep op het thema leven en dood onder begeleiding van Jaap van de Weg;
  - Mensen voor de klankbordgroep waarover Dineke Oldenhof schrijft.

Wil je ook meedoen? Meld je dan bij me! Dit kan via de mailbox hetspectiefproject@antroposofie.nl, of bel me op 06-30294113. Ik verheug me op deze manier van verenigend samenwerken en samen gestalte geven aan dit project dat broodnodig is in deze tijd.

Heleen Weening

STICHTING WEDERZIJD

Er is in de antroposofische beweging een rijkdom aan inspirerende initiatieven. Met het Perspectiefproject gaat het er ook om dat wat er al is zichtbaar te maken. En het gaat om wat we al doen met elkaar te verbinden en in een breder kader te passen. Aan een aantal bestaande initiatieven oefenen we met samenwerking en elkaar wederkerig optimaal ondersteunen.

Eén van deze initiatieven is het symposium dat Stichting Wederzijds organiseert op 16 november 2024, over opzettelijk stoppen met eten en drinken als alternatief voor euthanasie. Stichting Wederzijds heeft contact gezocht met Jaap van de Weg en mij. Jaap en ik hebben een aantal inspirerende gesprekken gehad met Joukje Pothoven, Ingrid Deij en Douwe van Houten, bestuursleden van Stichting Wederzijds. Zij zijn al lange tijd bezig met het voorbereiden van dit symposium en met hun boek waarin de tijd voor en na het sterven aandacht krijgt.

Door de samenwerking met Stichting Wederzijds realiseren we een brede basis voor het project *Staan voor leven en dood*, ontvangen we inhoudelijke inbreng van mensen met verstand van zaken – en ervaring, en krijgen we nieuwe inzichten en mensen aangereikt. Stichting Wederzijds vindt in de samenwerking organisatiekracht, mogelijkheid om uit te wisselen en nieuwe inzichten op te doen en een breder kader waardoor ze hun initiatief in een vorm kunnen gieten om het voor een groot publiek toegankelijk te maken. Zo zien we het project *Staan voor leven en dood* in actie om samenwerking binnen de antroposofische beweging te versterken.

Heleen Weening

VERBEELDING

Doorlie Gerdes, *Apocalyptische kosmische graffiti met daarin de Blauwe Madonna*, kleurpotlood op papier, 2003

MIJN VADER STIERF

Heleen: Op 6 november overleed mijn vader. Een zoeker die het goede wilde doen – en het deed. Zo leefde hij. Is hij ook zo overleden? Zeker zoekend en het goede doen willend. Zijn laatste woorden waren: “Ze spuiten me dood”.

Mijn vader leed al jaren aan een slopende hersenziekte (CBD). Hij twijfelde lang, wel of niet euthanasie. Uiteindelijk werd hij palliatief gesedeerd. Hij kreeg in zijn laatste fase medicatie tegen pijn waardoor hij in slaap gebracht werd. Van zijn stervensproces in een regulier verpleeghuis is mij het meest bijgebleven een gevoel van overgeleverd zijn. Aan iets buiten mij, buiten mijn vader, buiten de mensen om ons heen. Net als bij de geboorte van mijn eerste kind in het ziekenhuis. Dat het medisch wordt, iets wat zo oer is en zo natuurlijk.

Mijn vrouw Els vraagt me wat ik gemist heb. “Een ander vertrekpunt”, zeg ik. Verder kom ik aanvankelijk niet. “Dat het sterven en de zorg vanuit een andere plek komen, een andere innerlijke plek”. Zoals ik heb ervaren bij het sterven van een dierbare vriendin bij wie ik heb gewaakt in de kapel van het Raphaëlhuis.

Ik vertelde Jaap over dit gesprek met Els. Dat ik het moeilijk vond te duiden wat ik heb gemist. “Wie heb je gemist?” vroeg Jaap. Op het moment dat hij deze vraag stelde voelde ik een warme energie opstuwen in mij, ontroerd, de kracht van liefde en wijsheid. “Heb je de dood gemist?” vroeg Jaap. “Ja.” Ik realiseerde me dat dit het is, zoals Jaap verwoordde; ik heb deze hele milde kracht gemist die op zijn manier mensen meeneemt.

De dood, het wezen van de dood, was in het stervensproces van mijn vader in dit verpleeghuis weggeorganiseerd. Sterven is gemedicaliseerd, het is wezenlijk weg, verengd tot een medisch proces.

Jaap: Heleen beschreef zo duidelijk twee realiteiten door elkaar, de zichtbare en een onzichtbare. De zichtbare realiteit klonk door de woorden, als je die opschrijft krijg je feiten. De onzichtbare beleefde ik aan het wat stotteren, de niet afge maakte zinnen. Ze miste iets, en de manier waarop ze dit zei, was tastend nadenkend. Het was niet zozeer denken, maar meer proeven. In dat proeven is het hart als orgaan actief aanwezig. Wanneer je dit proeven inzet, duidt dit er vaak op dat wat je zoekt uit een andere wereld komt. En dan vraag ik maar: ‘Wie miste je?’, in plaats van ‘Wat miste je?’ Ik beleef een dergelijke vraag als een uitnodiging: ben je bereid om dit gesprek op een diepere laag, een meer wezenlijke laag voort te zetten? Aan je hart te vragen wie het gemist heeft, en je dan laten verrassen? Heleen zei ja op deze uitnodiging en het gesprek kreeg zo een intieme toon.

Over deze grens van het zichtbare bleek verrassenderwijs de dood zelf te staan. Niet een bedreigende dood, maar een liefdevolle dood als een mild wezen dat het natuurproces van sterven verzorgt.

Als we ons voorstellen dat de dood bij ons hoort, meedoet in het leven, en ons als ziele-geest-wezen op het juiste moment over de drempel tilt, dan wordt het beeld van sterven anders. Meer waar?

Gesprekken

In het kader van het Perspectiefproject organiseren we gespreksavonden over spirituele ervaringen bij geboorte en dood. Dergelijke ervaringen willen gedeeld worden, en als je dit in een groep doet ontstaat een bijzondere en intieme sfeer. En wat betekent het wanneer meerdere mensen vertellen over hun ontmoetingen met overledenen? Mogen we dan concluderen dat er een leven na de dood is? Kunnen we met dergelijke ervaringen een tegenwicht gaan bieden tegen de maatschappelijke opvatting dat er na de dood niets is?

Experiment

We willen een meditatie onderzoek doen naar het leven na de dood. Belangstelling om mee te doen? Laat het horen via hetperspectiefproject@antroposofie.nl
Heleen Weening en Jaap van de Weg

Citaat

Beste vrienden, als ik vandaag terugkijk juist op dat wat uit de geestelijke werelden gehaald kon worden terwijl de verschrikkelijke stormen van de oorlog de wereld teisterden, dan moet dit paradigmatisch worden samengevat in deze drievoudige spreuk, die zo juist voor uw oor heeft geklonken.

Rudolf Steiner, na het uitspreken van de Grondsteenspreuk.
GA260, 25 december 1924

Overleden

Mevrouw M. (Marlies) van der Bijl,
Groningen, 24 september 2023, 76 jaar

De heer J. (Jan) Bokhorst,
Driebergen, 15 oktober 2023, 76 jaar

De heer L. (Leo) van Noort,
Zutphen, 23 november 2023, 78 jaar

De heer J. (Jack) Visker,
Haarlem, 27 november 2023, 62 jaar

De heer Ruitenbergh,
Berkel en Roderijs, 3 december 2023, 87 jaar

Mevrouw T.C. (Tettje) van Driel
van Wageningen-van Osselen,
Arnhem, 16 december 2023, 87 jaar

Mevrouw B. (Tineke) Jongeneel,
Driebergen, 29 december 2023, 88 jaar

het perspectiefproject

Werken aan het narratief

Niet weten

Mensen willen weten waar het Perspectiefproject *Staan voor leven en dood* over gaat. De groep mensen die samen met de projectleider het project uitvoeren kwam als crew bij elkaar om te werken aan het narratief: "Hoe willen we dat er over het Perspectiefproject gesproken wordt." Uitgangspunt was het overkoepelende doel: De antroposofische beweging in Nederland is in staat een bijdrage te leveren aan de vorming van de publieke opinie over leven en dood, door zich te ontwikkelen tot krachtige, toekomstgerichte beweging van mensen, die openlijk delen over hun persoonlijke ervaringen met de geestelijke werkelijkheid en hierin samen sterk staan.

Welke ervaring heb je met dat doel? Wanneer ervaar je dat je samen sterk staat? Hoe spreek jij over de geestelijke werkelijkheid, of hoe spreekt die tot jou? "In Mali, samenwerkend met mensen die helemaal niets hadden, slapend onder de sterren hoorde ik tot me zeggen: jij bent niet belangrijk, het is belangrijk dat je er bent."

We waren samen aan het zoeken. Ieder crew lid – we zijn nu met acht – had een ervaring ingebracht waar iets van het gerealiseerde doel te ervaren was. Nu zochten we naar de essentie van wat we van elkaar hadden gehoord. Soms heel concreet: "Mijn buurman zegt dat het leven met de dood eindigt en dat er dan niks meer is. Mijn zus zegt juist dat er dan een heel nieuw leven begint." Soms abstracter: "Ons gesprek gaat over het Ik en de ander en wat we daarin te doen hebben." Of: "Alles is verbinding, vanuit ieders eigenheid een kring vormen, de kracht van de eenling in de gemeenschap." Iemand spreekt over engelen: "Engelen hebben geen wil, ze zijn ongekende dienstbaarheid. Maar ik kom ook in contact met het duister. Dat kan ik voelen. Dat je daarover met elkaar kunt spreken. Zoiets geeft vertrouwen in mijn eigen menselijkheid."

Een schaal vormen

Het werken aan het narratief van het Perspectiefproject vraagt om het uitkristalliseren van een doelstelling, een bron, een stuk papier waarnaar je kan verwijzen, opdat iedereen die mee wil doen snapt waar het over gaat. Tegelijkertijd gaat het over een weefwerk, waar elke bijdrage een nieuwe kleur kan geven. "We komen uit verschillende karmische stromingen. Het is belangrijk dat te weten." "Dat zie ik net iets anders ..." is de eerste reactie op die uitspraak. Meteen zien we de verschillende stromingen aan het werk. Praten over karma is iets anders dan "Gebaande paden loslaten en willen delen wat er vandaag nodig is." En dan zijn er

de mensen die popelen om iets te doen. We honger naar duidelijkheid, maar voelen ook aan dat die duidelijkheid tastenderwijs, al proevend naar beneden gehaald wil worden. Het anders zijn scheidt, maar het gezamenlijke streven om iets op de grond te krijgen verbindt.

We gaan nog een stap verder met de vraag wat we als rode draad in de bijdragen tot nu toe hebben gehoord. Dan komt het beeld van een schaal, van een ronde tafel. "Ik hoor de engelen juichen." Het samen zoeken ervaren we als vruchtbaar. "Ik vind dat we goed opschieten," stelt iemand vast. "Je kent elkaar niet en dan in drie bijeenkomsten zo op elkaar afgestemd raken." Volgende keer gaan we verder aan de hand van vier vragen: Waar geloof ik in? Aan welke vraag willen we werken? Van wie is die vraag? Wat wil ik brengen?

Luc Ambagts

Geschenk

"Je pakketje is aangekomen en ligt op mijn bureau," mailde Petra Rutgers van het secretariaat mij. Ik had geen pakketje besteld. Petra wist wel wat erin zat. "Je zult het leuk vinden," schreef ze. En óf ik het leuk vond! Meer dan dat. In het pakketje zat een oloide. En een kaartje. Van Martin van der Meulen. Hij had in Motief gelezen over het Perspectiefproject en schreef dat de oloide hieraan graag wil meewerken. En dat de oloide sterk verbonden is met de zielereis en daarmee met leven en dood. Bijzonder om deze wonderschone oloide als geschenk te ontvangen. Het ontroerde me. Deze levensleemniscaat, zoals Martin verwoordde, deze vorm die de dagelijkse herinnering is dat wij als mensen geestelijke wezens zijn.

Heleen Weening

Perspectiefproject: Project Mens

Op een dag belde Jeanne Bleeker mij om te vragen of ik mee wilde doen met *Project Mens*. Dit is het initiatief dat Jeanne met Trees van Dijk en Johanna Priester in de wereld wil zetten. Aanleiding is de nood in de samenleving. Vooral die van jonge mensen. Ze organiseren een aansprekend drieluik over menswording. Ik herinner me eigenlijk niet of het vanwege het Perspectiefproject *Staan voor leven en dood* was dat Jeanne mij vroeg mee te doen. Maar natuurlijk gaat het over leven en dood. Afgelopen week zat ik met de voorbereidingsgroep aan de keukentafel van Jeanne. Er waren twee van de vijf jonge mensen bij

die meewerken aan het project. Dertigers. Zij vertelden over hoe ze vastzitten in dode systemen. Hoe ze snakken naar levende inhoud. En waarom ze graag meedoen met *Project Mens*. Om de sfeer van de antroposofie (weer) te voelen. Omdat het hun perspectief verruimt, ze kunnen uitzoomen, uitademen en weer lucht krijgen – levenslucht.

Het beloven prachtige bijeenkomsten te worden waarin vooral jonge mensen worden uitgenodigd om samen te onderzoeken wie je bent als mens en hoe antroposofie uitnodigt om vol in het leven te groeien. De eerste bijeenkomst is op 12 en 13 april in het Vreedehuis, Riouwstraat 1 Den Haag. www.project-mens.nl.

Heleen Weening

De grens van leven en dood

Het dominerende beeld in de samenleving over dood en geboorte is, dat er daarna of daarvoor niets is. We kunnen immers niets waarnemen van wat er daar is. Dan is een logische gevolgtrekking dat we rond deze grenzen allereerste ingrepen kunnen doen, zonder dat dit consequenties heeft.

Er zijn vele mensen met spirituele ervaringen dat er wel iets is. Zou je een manier kunnen vinden om deze ervaringen te onderzoeken, een manier die overdraagbaar is? Hoe maak je een beeld van wat er na de dood kan zijn, op grond van eigen belevingen? Wat zouden we ervan kunnen merken in het dagelijkse leven?

Je kunt hiervoor aansluiten bij dingen die mensen zeggen, zonder dat ze zich zo bewust zijn dat ze iets zeggen over een geestelijke wereld. Als iemand zegt: "Ik kreeg een ingeving, een idee," kun je de vraag stellen: "Van wie kreeg je dit?" Of de vraag: "Wie organiseerde dit onwaarschijnlijke toeval? Of wie gaf je deze inspiratie?" Ik doe dit experiment regelmatig. Ik blijf vasthoudend verder vragen juist naar die ervaring, die met het hart te maken heeft. Als iemand er dan zin in heeft om naar een beeld te zoeken van deze ervaring, gaat diegene eerst een beetje stotteren. Lastig om iets in woorden te gieten wat je niet helemaal helder hebt. En dan vertellen mensen vaak iets in termen van "alsof", bijvoorbeeld dat ze een influistering beleven, of dat er achter een inspiratie iets klinkt als een vraag om iets te doen.

Ik probeer dat te zien als een realiteit, een onzichtbare wereld. Hier leven inspirerende krachten, wezens. De ene inspirator werkt in een kunstenaar om zijn kunstwerk te maken, een andere geeft een wetenschapper zijn ingevingen. En weer een andere inspirator zet een mens aan om uit een ideaal in beweging te komen. In deze zoektocht naar een wereld van inspirerende krachten en wezens laten we open dat zich achter elk toeval een doel kan verbergen. Hiermee verkennen we iets van waar mogelijk een geestelijke wereld werkzaam is. Wat kan er nu na de dood zijn? Een wereld van inspirerende wezens, waar ook de wezens bij horen die u in uw leven geïnspireerd hebben. Kijk eens terug in uw biografie wie dit mogelijk geweest zijn! En dat u deze na de dood weer treft... Hoe zou dit dan zijn?

Jaap van de Weg

Geboorte en dood zijn van het hoogste belang!

"What happens when I die? I will find out when I get there and so will you!" Dit was jaren geleden het antwoord van mijn eerste zen leraar op mijn vraag wat er gebeurt als ik sterf. Zijn antwoord vat de benadering vanuit het zenboeddhisme samen, namelijk dat het een groot mysterie is en we daarom niet kunnen weten wat er precies gebeurt als we sterven. En dat de voorbereiding op het levenseinde meer bestaat uit leren loslaten, het ontwikkelen van vertrouwen en om te leren je over te geven aan 'Niet Weten' en het grote onbekende (allemaal prima te oefenen in de meditatie!). En ook: om te leren NU met een open hart en heldere geest ten volle te leven, all-inclusive! Tijdens onze zen retraites wordt vanuit de stilte aan het einde van elke dag deze evening *gatha* gezongen: "Mag ik je er dringend aan herinneren: geboorte en dood zijn van het hoogste belang. Snel vervliegt de tijd en kansen gaan voorbij. Laat ons ontwaken. Ontwaken! Besef dit goed! Verspil je leven niet!"

Het Tibetaans Boeddhisme is vooral erop gericht je voor te bereiden op het moment van sterven, omdat dat wordt gezien als de ultieme kans voor Bevrijding. Er is een uitgebreid scala aan oefeningen, die gebaseerd zijn op een diep weten en schouwen en op ervaringen van leraren, die al generaties worden doorgegeven. Zo worden er in de cyclus van Leven en Dood vier bardo's onderscheiden. Hoewel het woord bardo vaak wordt geassocieerd met de dood, betekent het in feite de doorgaande beweging van de ene staat van bewustzijn naar volgende. We verkeren dus altijd in een bardo, ofwel een overgangssituatie: de natuurlijke bardo van dit leven (met daarbij sub bardo's van meditatie en slapen/dromen), de pijnlijke bardo van sterven, de heldere bardo van dharmata en de karmische bardo van geboren worden.

In het meer westers georiënteerde Tibetaans boeddhisme wordt ook aandacht besteed aan wat dit voor ons leven nu betekent en dat zich ook in ons gewone leven steeds overgangsfasen aandienen. Dat het erom gaat helder gewaarzijn en compassie te ontwikkelen. Waarmee de visie vanuit het zenboeddhisme en Tibetaans boeddhisme toch weer bij elkaar komen.

Irène Bakker

Irène Bakker was via de Nijmeegse Vrije School lange tijd betrokken bij de antroposofie. Nu is zij zen leraar en zen priester. Daarnaast geeft zij workshops *Leven met Sterven* en trainingen voor oncologie professionals. www.zenspirit.nl.

Inbreng uit de werkgebieden

Op een mooie winterdag reed ik naar Geldermalsen. Voor een kennismakingsgesprek met Merle Koomans, directeur van *Odin*, de biologische/biodynamische voedselcoöperatie waar ze de sociale driegering in de praktijk brengen. Geweldig leuk om bij Merle op het werk te zijn, in het distributiecentrum waar mensen aan het werk waren, vrachtwagens af en aanreden. Midden in de bedrijvigheid.

We hadden een gesprek over wat Merle drijft: in de samenleving laten zien hoe het anders kan, “niet alleen de boot leegscheppen”, maar problemen mee helpen oplossen, zoals de afname van (bio)diversiteit, asociale bedrijfsvoering en smaakarmoede. We hadden het over leven en dood vanuit haar werkgebied bezien: over levenskracht in voedsel, wat het doet als mensen meer en meer kunstmatig eten, “als je dode boel eet, kan het niet dat je goede ideeën krijgt”. We spraken over de ontwikkeling die ze ziet en zelf doorgaat: van interne gerichtheid naar duidelijker worden in waar zij – en *Odin* – voor staat, zoals biodiversiteit, *steward ownership* en gentschvrij. En we spraken over het belang dat mensen die antroposofisch geïnspireerd zijn meer samen doen, raakvlakken opzoeken en elkaar ondersteunen.

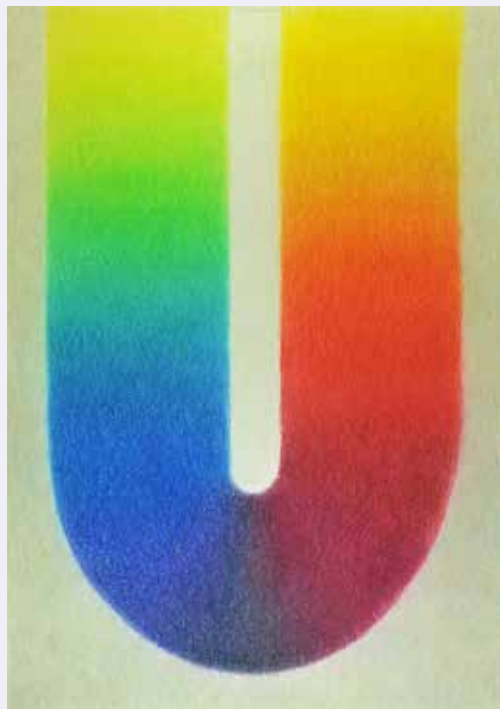
Ik kreeg zin om samen iets te organiseren; een serie diners met een inhoudelijk verhaal vanuit het perspectief van *Staan voor leven en dood*. Rond het thema seizoenen of zaadgoed bijvoorbeeld, was de suggestie van Merle. Wat zetten we tegenover het snelle lineaire in de huidige samenleving van zaad – plant – einde? Het cyclische. Hoe doe je dit in deze tijd waarin alles (materieel) beschikbaar is en de economie alleen maar groei wil? Het waarderen van het einde van waaruit weer zaad ontstaat en weer een plant. Waar juist door het erkennen van het einde het leven erin blijft. Dit krijgt zeker een vervolg. Zin om mee te doen? Stuur een mailtje naar hetperspectiefproject@antroposofie.nl.

Heleen Weening

Wending

Onderaan de U-vorm is door de verdichting en verdonkering van de kleur een omslagpunt te beleven, een transformatiepunt. De weg door de kleuren begint met heel licht geel, geelgroen, naar helder blauw, diep ultramarijn naar diep violet. Dan volgt uit het violet het dieprood, oranje en warmgeel. Je kunt deze “Wending” beleven als in de persoonlijke biografie tussen geboorte en dood, of waar een crisismoment zorgt voor een totale omslag in het leven, maar ook als een macro-kosmische beweging, waarin de mensheid een ontwikkelingsweg gaat die door een nulpunt leidt. Het diepe rood wat Eugène hier inzet doet denken aan het rood dat hij gebruikt bij zijn opstandingsbeelden.

Aafke Schreuder

Eugène Hennekens, *Wending* - vanuit het licht door de duisternis naar het licht. Zie ook blz. 6.

Citaat

Maar zodra je over het buitenaardse begint te praten, komt de spot. De moed om weer over het buitenaardse te spreken moet groeien binnen een echte geesteswetenschappelijke visie. Want een geesteswetenschapper te zijn is vandaag de dag eigenlijk meer een kwestie van moed dan van intellect.

Rudolf Steiner, 21 januari 1923 (GA220)

Overleden

De heer W. (Wolfgang) Albrecht,
Amsterdam, 1 februari 2022, 93 jaar

De heer H. (Hendrik) van Heek,
Arlesheim, 7 december 2023, 90 jaar

De heer N. (Co) Zoon,
Amstelveen, 26 januari 2024, 88 jaar

het perspectiefproject

Sterven

Cees kon niet deelnemen aan reguliere dagactiviteit, veel te veel prikkels. Of hij bij mij in de praktijk kon komen, één op één begeleiding. Praten lukte niet meer, de woorden klopten niet met zijn gedachten. Maar volgen in het kunstzinnig werk ging goed. In het beeldende werk hoeft er niet veel gepraat te worden. We begonnen met de wekspreuk die ik met gebaren en weinig woorden vertaalde. Daarna muziek, zachtjes en de eerste opdracht: vormtekenen. Dan een hoofdopdracht, de eerste maanden met als inspiratiebron de Divina Commedia van Dante met de illustraties van Gustave Doré.

Na de eerste maanden, het therapeutische begin, stapten we over naar het beeldend volgen van de natuur buiten. Ik kwam tot de ontdekking dat de vormkracht bij Cees aanwezig was, op een manier die ik niet kon verklaren gezien de overige fysieke beperkingen. Cees was halfzijdig verlamd, kon nog net lopen met behulp van een driepoot stok. Hij tekende nu met zijn linkerhand, oorspronkelijk was hij rechts georiënteerd.

We gingen verder werken op basis van gelijkwaardigheid, geen therapeutisch werken meer, niet gericht op een einddoel. Wekelijks werken voor het plezier van het kunstzinnige bezig zijn, en contact krijgen met de eigen kunstzinnige creatieve kern en de vaardigheid daarin ontdekken. Vanuit de eigen geestkracht. Mooie beelden ontstonden er: werken in houtskool of potlood.

De vraag of ik de laatste maanden wilde blijven werken met Cees, die een euthanasietraject in wilde gaan, verraste me. Na de eerste schok ook bij mezelf de vraag: kan ik dat? Hoe kon ik zuiver blijven werken, vanuit mijn geestkracht en visie op leven en dood? Ik ben bij de familie langsgestaan of de vraag bij Cees vandaan kwam, en hoe zuiver die was. En ja, ik zou dat willen begeleiden. Hoe? Dat zou ik gaandeweg uitwerken, werd het plan. Mijn visie vanuit het antroposofische mensbeeld parkeerde ik en in de volgende weken ontstonden de vervolgstappen per week. Hoe ik dacht wat er zich zou voltrekken bij het sterven, en hoe ik dat proces zo in beeld zou

kunnen brengen dat het voor Cees een houvast zou kunnen zijn, een kunstzinnige, al tekenend vormgevende, stapsgewijze gang, die we samen wekelijks doorgewerkt hebben.

De weken waren bijzonder, wetend dat de dood de afsluiting zou zijn. Naast onze gedeelde humor hebben we ook hard gewerkt om het te verwachten traject ná de euthanasie in beeld uit te werken. We deelden een moment van mede-

dogen: zijn mededogen voor mijn dochter en mijn mededogen voor zijn weg. Beiden zo beperkt in de fysieke aardse mogelijkheden. Na de begrafenis ontving ik nog een werk van Cees dat ik bewonderde, een combinatie van het eerste werk dat hij maakte bij een therapeut na zijn infarcten. Het middenstuk tekende hij in de maanden dat hij thuis kunstzinnig werkte. Het is een beeld van zijn eigen vormkracht.

Wekelijks beoefen ik Chi Neng, een Chinese manier van bewegen en meditatieve ademhaling om aan te sluiten bij de universele krachten buiten ons fysieke lijf. Gedurende de zogenaamde kringloopademhaling zag ik Cees terug. Achter mij stond een lichtlichaam van een dierbare steunpilaar die in april 2023 overleed. En links van mij stond Cees, een

half lichtlichaam, zijn rechterkant, nu volledig intact in een bewegende lichtsubstantie. De linkerkant van zijn lijf was nog omringd door zijn aardse beeld. Hij was voor mij een steunpilaar. De rijkdom van dat beeld had ik hard nodig op dat moment en koester ik diep vanbinnen. Ik heb gearzeld om die ervaring te delen met de twee mensen waarmee ik in de ruimte was waarin we de oefening deden. Ik heb die ervaring toch wel gedeeld, omdat ze voor mij helend is en richting kan geven. Een aanduiding dat je op de goede weg bent en dat een mens nooit alleen hoeft te gaan.

Ria van Roekel

Werkplaats Perspectiefproject

Als adolescent liep ik vast op het Atheneum. Grote levensvragen vond ik niet beantwoord in de natuurkunde, biologie en scheikunde. Als eenentwintigjarige ontmoette ik Bernard Lievegoed tijdens het propedeutisch jaar op de Vrijhogeschool te Driebergen. Bij de lezing van Lievegoed over de na-Atlantische cultuurperiodes bloeide ik helemaal op. Mijn gevoel nam levensgrote proporties aan. Vanaf toen begreep ik dat de eenzijdige focus op de exacte vakken een cultuurfenomeen van deze tijd is.

Aan het einde van zijn leven deelt Lievegoed zijn laatste grote inzichten: Tussen 2020 en 2040 zal het reservoir van onbehagen door de dijk van het intellectualisme breken en zullen miljoenen mensen te gronde gaan. Op dit moment moeten er groepen van mensen zijn die de verdoolde zielen kunnen opvangen.

Pak ik het bovenstaande causale verband samen, het einde van het eenzijdig tot extreme doorgevoerde natuurwetenschappelijke denken, het breken van de dijk van het intellectualisme en het opvangen van de verdoolde zielen, dan klopt het voor mij om mij te richten op het sociale domein.

In het *Perspectiefproject Staan voor Leven en Dood* zijn wij bezig om dit sociale domein zo te verkennen dat we straks heilzaam voor mens en aarde het gevondene de samenleving kunnen laten binnenstromen. Dit ambitieuze project begint met elkaar leren kennen; praten, sprekend ontmoeten, zodat ook hogere hiërarchieën zich met de deelnemers kunnen verbinden.

Ik persoonlijk ben vol verwachting welke hogere impuls straks binnen het project voelbaar wordt die heilzaam en helend de richting naar de toekomst wijst. We houden u graag op de hoogte.

Wim Wolbrink, lid van de crew

Gesprekscultuur

Al enkele jaren hebben we in de jaarvergaderingen van de vereniging een onderdeel waarin je in gesprek gaat met je buurman of buurvrouw. De zaal zindert dan van energie en niemand heeft eigenlijk zin te stoppen. In het *Perspectiefproject Staan voor Leven en Dood* willen we de gesprekscultuur in de vereniging bevorderen. Hoe kom je werkelijk in gesprek met elkaar zodat je elkaar wezenlijk kunt ontmoeten? Hoe blijf je met elkaar in gesprek als je merkt dat de ander radicaal andere oordelen over iets heeft dan jijzelf? Om dit te oefenen zijn er anderhalf jaar geleden vanuit de vereniging workshops dialoogvaardigheid aangeboden. Bijna dertig workshops zijn er gehouden waaraan ongeveer vijfhonderd mensen deelgenomen hebben.

Een van de eerste werkgroepen van het *Perspectiefproject*, buigt zich over de vraag: wat kunnen we doen om een respectvolle gesprekscultuur te bevorderen binnen de vereniging. Hoe ontdek je in de dialoog wat de ander te bieden heeft? Hoe verwoord je wat je zelf te bieden hebt? Wat is het gemeenschappelijke, hogere beeld? Als we dat binnen de vereniging oefenen, helpt ons dat om het openbare debat aan te gaan. Deze dialooggroep bestaat uit Ron Henkes, Kirsten Koppel, Wim Wolbrink, Mar-Lin Schut, Silvia Rigters, Heleen Weening en ondergetekende. We overwegen een dialoogoefendag te organiseren waarin we op verschillende manieren met gespreksvoering oefenen. We nodigen ieder die ideeën over het bevorderen van de gesprekscultuur heeft, of die hieraan wil meewerken, uit dit ons te laten weten via hetperspectiefproject@antroposofie.nl.

Hans Cornet, lid dialooggroep

Levend denken

Het gaat in dit project niet alleen over geboorte en sterven, het gaat ook over het denken. Het denken is in de laatste eeuwen grotendeels doodgegaan. Lang geleden namen we het wonder der dingen nog vanzelfsprekend waar, het geheel van een bloem, een mens als geheel. We vermoedden het goddelijke in de dingen, zoals in de levende aarde.

Gedeeltelijk hangt dat doodgaan samen met de ontwikkeling van de natuurwetenschap, die onze aandacht voornamelijk richt op de zichtbare en meetbare wereld. Gedeeltelijk hangt het ook samen met een constitutionele verandering in onze aanleg: onze aura, ons etherlichaam is steeds dichter verbonden geraakt met het fysieke lichaam, en daarmee met de zintuigen. Objectief waarnemen is het aanvoelen en inleven gaan overheersen.

Zo blijven we nu steken aan de oppervlakte der dingen: een zwarte mens, een jood, een ADHD'er. Een koe zien als een producent van melk en daarmee een productiemiddel. Maar wie is de eigenlijke bewoner van het lichaam?

Als het denken weer levend wordt, zie je in een gebeurtenis die je meemaakt ook alles wat tot die gebeurtenis geleid heeft, door jaren heen. En ook de kiemen die erin verborgen

zijn die in de toekomst kunnen rijpen tot iets nieuws. En daarachter mogelijk ook de werkzame krachten vanuit de geest: hoe heeft de engelenwereld hieraan meegewerkt, en waartoe heeft deze het toeval gebruikt? Of het ziet achter het stikstofvraagstuk ook de bodem als geheel, met alle samenwerkende levende organismen, de hele ontwikkeling van het denken dat tot het vraagstuk heeft geleid, en hoe dit samenhangt met de geschiedenis van ons als mensheid. En hierachter ziet het de werking van de grote verleidende krachten die ons als mens willen afhouden van onze ontwikkeling tot liefde en vrijheid. Het vraagt nogal wat van ons, om het denken weer levend te maken: informatie zoeken, beelden maken, vragen stellen in plaats van meningen ventileren, luisteren naar mensen die een ander deel van de werkelijkheid zien, dat jij niet kent, en mogelijk ook niet wilt kennen omdat het je zekerheid bedreigt. Het vraagt dat we ons inzicht in het praktische werken van de geestwereld in het leven van alledag leren kennen, en in ons beeld meenemen. Geduld, liefdevol waarnemen, terughouding, inleven. Een hele weg!

Jaap van de Weg, initiatiefnemer

Angst en depressie

In de pers verschenen artikelen over het veel voorkomen van angst en depressie bij jongeren.

Wij vragen ons af: wat zegt dit verschijnsel over de tijd waarin we leven, en over de spirituele uitdaging van deze generatie? Met behulp van gesprek over ervaringen en van spiritueel gerichte opstellingen daarover willen we hiernaar onderzoek doen. Het wordt een samenwerking tussen het *Perspectiefproject Staan voor Leven en Dood* en de jeugdsectie van de antroposofische vereniging, waarbij we voorzichtig willen zoeken naar wat mensen zich mogelijk voorgeboortelijk hebben voorgenomen, waarmee deze klachten te maken kunnen hebben. Het is onderzoek, geen therapie. Maar hopelijk ontstaan er nieuwe inzichten die wel gezondmakend zijn. Belangstelling? Mail ons dan via hetperspectiefproject@antroposofie.nl.

Jaap van de Weg, initiatiefnemer

Weerstand

Fijn dat veel mensen de moeite nemen om hun reactie te geven op het *Perspectiefproject Staan voor Leven en Dood*. Dank voor alle reacties die we hebben ontvangen. Enthousiaste reacties en verontruste reacties.

“Het is niet helder waar het project over gaat.” Eerlijk gezegd, vind ik het steeds weer uitdagend om de essentie van het project in een paar zinnen weer te geven. Het is als het voorstellen van jezelf in een gezelschap dat je nog niet kent, waar begin je, welke invalshoek kies je, is er al een relatie met de mensen tot wie je je richt? En mag het wezenlijk zijn en levend, beweeglijk? Met de crew willen we de essentie van het project zo formuleren dat het glashelder is en inspirerend en ervaarbaar. Zoals in een persoonlijke ontmoeting. Heel graag deel ik hierover in de volgende Motief.

Ik merk dat hoe we over het project schrijven en communiceren ook weerstand oproept. Dit fascineert mij. Wat wordt er in mensen geraakt met dit project? Ik zie een paar patronen. Er lijkt een reflex te zijn dat als het gaat over eilanden verbinden en samenwerken en structuur die dit faciliteert, mensen reageren dat dit op gespannen voet staat met vrijheid. Misschien is dit zo. We hebben het te verbinden. Het is essentieel dat ieder mens vanuit vrijheid ik-kracht inbrengt en tot samenwerking komt. Als we willen meedoen in de vorming van de publieke opinie over leven en dood - ook in geestelijk opzicht, vult Jaap mij aan: als we niet alleen de engelen en aartsengelen willen betrekken, maar ook de tijdgeest - dan hebben we massa nodig om zichtbaar te worden. En ja, samenwerken vraagt een offer; als je een organisme wilt zijn offer je een stuk van je vrijheid ten dienste van het geheel.

Er komt ook weerstand voort uit een gevoel van gekwetstheid. “We doen al zoveel en nu komt er opeens een clubje betweters dat het niet gevoeg vindt.” En zeker, we doen ontzettend veel. Maar als we willen meepraten in de samenleving is een volgende stap nodig. Dan komt het aan op ons versterken, ons ontwikkelen tot een krachtige, toekomstgerichte beweging van mensen die openlijk delen over hun persoonlijke ervaringen met de geestelijke werkelijkheid en hierin samen sterk staan. Dit is de doelstelling van het project. Om een bijdrage te bieden aan de beeldvorming in de samenleving over het concrete bestaan en werken van de geestwereld, in de meest brede zin. Met als kern: staan voor leven en dood. Dat vraagt om te oefenen met naar elkaar luisteren, elkaar horen, samenwerken.

Dus: Dank voor de weerstand. We zijn net zo oefenend en tastend als iedereen. Maar we zijn wel begonnen en in actie gekomen omdat dit project aan de tijd is! Ik nodig iedereen uit: kom met alles wat relevant is voor het project: 06 3029 4113, of hetperspectiefproject@antroposofie.nl.

Heleen Weening, projectleider

En dan zal mij ook de voorstelling niet meer vreemd zijn dat ik slechts een deel ben van een gehele mensheid en medeverantwoordelijk voor alles wat er gebeurt. Daarmee is niet bedoeld dat zo'n gedachte onmiddellijk dient te worden omgezet in uiterlijke propagandistische daden. Maar stil in de ziel dient deze gedachte gevoed te worden. Dan zal ze zich geleidelijk ook in het uiterlijk optreden van een mens manifesteren. In zulke dingen kan ieder toch alleen maar bij zichzelf met hervormingen beginnen.

Rudolf Steiner, De weg tot inzicht in hogere werelden, blz 85 (GA10)

Overleden

Mevrouw R. (Ruut) Boogaard,
Driebergen, 16 oktober 2023, 88 jaar

Mevrouw M. (Meike) van Tienhoven - Tide-
man, Warnsveld, 14 februari 2024, 75 jaar

De heer J. (Jaap) van Waning,
Zutphen, 13 februari 2024, 92 jaar

De heer B.H. (Bart) van der Leij,
Capelle aan de IJssel, 14 februari 2024, 87 jaar

De heer W. (Wim) Buiting,
Apeldoorn, 9 februari 2024, 89 jaar

Mevrouw R. (Riet) Blanke,
Eck en Wiel, 8 maart 2024, 75 jaar

Mevrouw W. (Ineken) Kasbergen - Scheele,
Nijmegen, 23 februari 2024, 87 jaar

De heer P.A. (Pieter) van der Stadt,
Den Haag, 8 november 2023, 82 jaar

De heer M.E. (Marcel) Nordlohne,
Vlissingen, 9 maart 2024, 96 jaar

het perspectiefproject

Ben je nou aan het oefenen?

Toen ik in de jaren tachtig in het derde jaar zat van de toenmalige School voor Spraakvorming in Den Haag had ik al drie kleine kinderen. Samen met de dagopleiding was het een druk huishouden en de avonden gebruikte ik voor het oefenen van mijn stem en het leren van de teksten. Op een avond zat ik in de schemerige kinderslaapkamer voor het slapengaan voor te lezen toen ik onderbroken werd door mijn dochter. Slaperig klonk vanuit het ledikantje haar stem, omfloerst door de duim in haar mond: “Mam, ben je nou aan het oefenen of ben je ons aan het voorlezen?”

Oefenen

Elk oefenproces beïnvloedt de dagelijkse gewoontes. Op het moment dat oefeningen gedrag worden, terwijl het resultaat van het oefenen nog niet geïntegreerd is in de gehele persoonlijkheid, werpt dat een barrière op tussen jezelf en de ander. Zolang dat gaat over het oefenen van het *nieuwe* vak spraakvorming (voor euritmie geldt dat ook) is dat fenomeen nog redelijk goed waarneembaar. In ieder geval voor mijn nog onbevange dochter. Maar als antroposofen onder elkaar wordt het al aanzienlijk moeilijker om daarbij onderscheid te maken tussen gekunsteld of gekund, laat staan om daar open met elkaar over te spreken. Soms heb ik de indruk dat het vertrouwen in het gezonde verstand en in de onbevange waarneming achter is gebleven bij de wens het hogere te mogen waarnemen. En dat zeg ik, na jarenlange ervaring in dit vak, veelal in samenwerking met euritmisten. De ontwikkeling van deze kunsten heeft mijns inziens vertraging opgelopen door het ongemak om er onbevange met elkaar over te spreken en te vertrouwen op onze waarneming die, mits we het oordeel achterwege kunnen laten, oneindig veel groter is dan we voor waar nemen.

Maar behalve het oefenen voor deze specifiek antroposofische vakken wordt er door antroposofen heel wat af geoefend op de weg van het inzicht in de hogere werelden. We oefenen kwaliteiten, minder zichtbaar en hoorbaar dan bij bovengenoemde vakken, als gelatenheid, positiviteit, onbevangeheid, verdraagzaamheid, controle van het handelen om maar een paar te noemen. Dat, in combinatie met de bestudering van de geesteswetenschap, kan ook leiden tot vervreemding van de omgeving, van de veronderstelde niet-oefenenden. Het blijft tenslotte *oefenen*.

Blijde eieren

In mijn niet antroposofische omgeving worden antroposofen vaak over één kam geschoren en beschreven als: blijde eieren, stoffige figuren, softies, hoogmoedige mensen, mensen die denken dat ze de waarheid in pacht hebben, mensen die neer-

Foto: Elizabeth Lloyd

kijken op niet antroposofen. Als ik met mijn buurvrouw door het bos wandel wijst ze de *blijde eieren* voor me aan. Wel allemaal heel aardige mensen zo te zien. Voor de proef op de som heb ik haar kunnen verleiden mee naar de Faust te gaan in Dornach. Ze is een ervaren theaterbezoeker. Daar heb ik een foto van haar gemaakt zittend op een bankje in de foyer tussen de *blijde eieren*. Bij bestudering van de foto kon ze het verschil tussen haarzelf en de anderen niet uitleggen. Dus zoeken we nu verder of we te pakken kunnen krijgen waar het om draait. Overigens, helemaal aan het begin van de mysteriedrama's van Rudolf Steiner, in het voorspel nota bene, hebben de vriendinnen Sofie en Estella een onderonsje waarin deze beschreven barrière tenenkrommend aan de orde komt. We kunnen niet beweren dat we er niet voor gewaarschuwd zijn.

Vervreemding

Het probleem van de vervreemding bestaat niet alleen bij de relatie van antroposofen met de buitenwereld. Het bestaat ook binnen de vereniging. In een gespreksgroepje in Den Haag, de *Vrije Club*, wisselen we ervaringen hierover uit binnen onze vereniging. Daarbij hebben we het ook over ontmoetingen met antroposofische coryfeeën (per ongeluk door één van ons coniferen genoemd, die houden we erin!) en de moeizame weg voor sommigen om je veilig te voelen op onze gemeenschappelijke weg. Zelfs het fenomeen van grensoverschrijdend gedrag door onze *coniferen* kwam ter sprake en we prezen ze gelukkig dat de commissie van Henriette Hamer nog niet bestond in hun glorie dagen. We kunnen dat gedrag vergeven, zij konden ook nog niet beter en we zijn allemaal mensen, ook met onze oefeningen en we kennen die voorbeelden allemaal. Overal liggen draken op de loer die de onbevangeheid in de sociale structuur stevig aanpakken. We nemen hierover elkaar niet de maat. We storen elkaar niet in het oefenen en we vragen niet: “Ben je nu aan het oefenen of durf je een ontmoeting niet aan?” >>

De tijdgeest

Echter, de tijdgeest vraagt om waarachtigheid. Om transparantie en moed. We dachten over voldoende zelf reinigend vermogen te beschikken onder andere door de terugblik oefening. We hebben schroom om elkaar te spiegelen. Maar het (b)lijkt dat die tijd voorbij is. We hebben wat te leren.

De crew van het *Perspectiefproject Staan voor Leven en Dood* heeft zich ten doel gesteld om in de huidige tijd vanuit de antroposofie een bijdrage te leveren aan de vorming van de publieke opinie over leven en dood door zich te ontwikkelen tot een beweging van mensen die openlijk delen over hun ervaringen met de geestelijke werkelijkheid en hierin samen sterk in staan. Ik heb me aangesloten bij deze groep omdat het onderwerp en het delen ervan me al jaren bezighoudt niet in de minste plaats door mijn werk in Mali. Maar ook omdat één van de manieren, waarop de groep dat wil doen, gaat over het actief oefenen aan het realiseren van het doel en gezamenlijk experimenteren zowel individueel als in groepsverband. Tot mijn grote vreugde én opluchting vond dat openlijk oefenen plaats vanaf het eerste moment dat wij elkaar ontmoetten. Echt heel spannend.

Oefenkunst

Oefenen gaat ook over het vermogen om te spelen, over creativiteit, over plezier. En niet te vergeten om jezelf, liefst met een pietsie humor, vanuit een ooghoek te kunnen waarnemen in het oefenen en in het vallen en in het spelen en je niet te schamen en een ander soms te laten meekijken. Je buurvrouw bij wijze van spreken. Dan komen we in de kunst van het oefenen terecht.

Heleen, onze projectleider, kreeg een oloïde als cadeau voor de groep. Hij ligt op tafel te glanzen tijdens onze bijeenkomsten om ons eraan te herinneren dat wij als mensen geestelijke wezens zijn. Dat is goed. Maar als mens hebben we ook te dealen met onze rafels, met onze onverwerkte residuen die we onze sintels kunnen noemen. Die moeten we ook zichtbaar maken en de lamp erop durven te zetten. Daar kunnen we elkaar bij helpen. Om dat niet te vergeten liggen bij ons dus ook sintels op tafel en ook die nemen we af en toe in de hand om iets aan onszelf en aan de ander duidelijk te maken. Tot slot heb ik voor het schrijven van dit stukje mijn moed bij elkaar geraapt om iets te schrijven over een onderwerp dat bij velen onder de oppervlakte leeft maar waar ook een taboe op lijkt te rusten. In de gesprekken hierover merk ik opluchting, diep ademhalen, vrolijkheid en ook respect voor alles wat er is. Ik wens daarom ieder die daar behoefte aan heeft vrolijke en oprechte oefengroepen toe.

Yvonne Gerner, Stichting Rondon Baba

Als wij niets doen, hebben de engelen ook niets te doen

Op 10 maart vond een goed geslaagde ontmoetingsdag plaats in het gebouw van de Vrije Hogeschool in Zeist. *In gesprek* was de titel. Er waren leden en veel (voor de AViN) nieuwe en jonge mensen aanwezig, die belangstellend zijn naar elkaar en verbinding willen vinden. Hier zit een enorme potentie. Vanuit een levensproces vroegen wij ons af: hoe geven we wat we gezaaid hebben een vervolg? Op 29 juni organiseren de initiatiefneemsters, een vervolg: *Samen doen*. Geïnspireerd door de uitspraak van Ita Wegman: "Als we dingen doen, zullen de engelen ons corrigeren. Als we niets doen, hebben de engelen ook niets te doen." Wat heb jij te bieden wat interessant is voor de samenleving, wat heb ik te bieden wat interessant is voor de samenleving en wat hebben wij elkaar te bieden? Doe je mee? Iedereen is welkom. Er is plek voor 100 mensen. Informatie en aanmelden: antroposofischevereniging.nl/29juni.

Heleen Weening

Leven en dood

Wat verstaan wij in het *Perspectiefproject Staan voor Leven en Dood* onder de begrippen leven en dood? We praten vanuit het biologische over het leven van planten en dieren, maar hebben het ook over een levendige persoonlijkheid, een levendig gesprek, een doodse stilte.

Leven betekent groei, uitbreiding, metamorfoses, en uiteindelijk vaak een sterven om dan opnieuw tot leven te komen in een vorm van opstanding. Leven heeft vaak een inherent doel: de kiem van een plant wil een hele plant worden; een levende mens heeft als individu het doel zich te ontwikkelen en iets te scheppen in de wereld. Bij een plant of dier kun je al bij de kiem vermoeden wat daaruit gaat komen, als je eerder vergelijkbare kiemen hebt gezien. Je ziet vanuit de kennis van het verleden de metamorfose van blad naar bloem aankomen. Dat is bij mensen anders, daar kun je die meestal niet voorspellen, net zomin als in maatschappelijke processen.

Je kunt leven zien als een scheppingsproces. Een proces dat zijn oorsprong heeft in het bovenzintuiglijk bestaan. Of liever: in de geestelijke wereld. Of eigenlijk nog preciezer: scheppende geestelijke wezens zijn doorlopend actief om hier ontwikkeling te veroorzaken. Kun je dat wat wij een spontane ontwikkeling noemen zien als het werk van scheppers? En dat wat wij aanduiden als werking van het toeval, zien als hun instrument van scheppen? En dat hetgeen wij inspiratie en intuïtie noemen samenhangt met dat scheppende? Als dit alleen al een serieus vermoeden wordt, openen zich nieuwe werelden en een innerlijke stemming van verwondering.

Bij alles wat je meemaakt, onverwachte gebeurtenis, een ontmoeting, een ziekte, een schijnbare tegenslag kun je je afvragen: Wat voor kiem voor de toekomst ligt hierin verborgen? Wat wil er komen? En hoe kan ik hieraan meewerken? Dit geldt ook voor ons project. Er is een kiem. Wat wil er komen? We luisteren naar wat er gebeurt, wie zich verbindt met welke wilsimpuls, en welke kansen zich ('toevallig') voordoen.

Jaap van de Weg

Citaat

Wat brengen schenkingen in het economische proces teweeg? U zult dan ontdekken dat schenkingen het aller-productiefste zijn; in het economische proces zijn schenkingskapitalen het aller-productiefste. Minder productief in het economische proces zijn de leenkapitalen en het minst productief in het economische proces is datgene wat direct onder koop en verkoop valt. ... Geschonken wordt datgene wat ter beschikking komt uit het economische proces en wat het economische proces zou beschadigen wanneer het zich [als kapitaal] in grond en bodem zou ophopen.

Rudolf Steiner, *Nationalökonomischer Kurs*, 1 aug 2022 (GA340)

Overleden

Mevrouw M. (Maria) Koerts - Reijenga, Oosterbeek, 4 december 2023, 88 jaar

De heer E. W. W. (Everardus) te Witt, Warnsveld, 16 februari 2024, 83 jaar

De heer (G) Gerlof Monte van de Laag, Zutphen, 12 maart 2024, 96 jaar

De heer J.H. (Jan) Veenbaas, Wageningen, 16 maart 2024, 81 jaar

Levende partituren

Tijdens de Hogeschool Conferentie over de Esoterische Cyclus in februari speelde ik korte vijfminuten-improvisaties op de piano. Vooraf probeerde ik thuis van alles uit rond de zeven themabijdragen. Ik wilde niets vastleggen in notenschrift, het moest op dat moment nieuw zijn. De enige hulp die ik mezelf verschaftte waren tekeningen met kleurpastel op zwart papier. Als beeld-partituren las ik die van links naar rechts. Ze lieten me vrij genoeg om op dat moment nieuw te zijn in het pianospel.

Paul van Dijk

Levend geld

Bij een conferentie in België was ik als workshopleider tevens verantwoordelijk voor de betalingen. Daar ontving ik een biljet van honderd euro. Later, bij het thema *positiviteit* zaten we in een kring van dertig mensen. Ik gaf het biljet aan mijn buurvrouw met de vraag om het aan haar buur te geven. Als iedereen het biljet doorgaf, kwam het weer bij mij terug. Dan hadden alle deelnemers honderd euro gekregen én honderd euro weggegeven. In een groep kun je geld een heleboel keer uit geven, zonder dat iemand daar armer van wordt. Het mocht niet zo zijn. Op een derde van de kring zei een grijsbebaarde man: "Dit is geloof ik precies wat er vandaag voor mij moest gebeuren. Ik neem dit mee naar huis." Als iemand gebrek ervaart loopt zo'n altruïstisch experiment dus vast. Een ervaring van overvloed werd een ervaring van tekort. Het was een ander soort les dan gedacht: geld dat niet uitgegeven wordt kan niet bij me terugkomen.

In zijn bestseller *De meeste mensen deugen* houdt historicus en schrijver Rutger Bregman ons een spiegel voor: "... we [hebben] namelijk een systeem gecreëerd dat volledig gebaseerd is op egoïsme en competitie. Onze scholen, gevangenissen, werkplekken en democratieën zijn op die waarden gebaseerd. En kijk waar het ons heeft gebracht: schrijnende ongelijkheid, groeiend wantrouwen, wereldwijde klimaatverandering, het uitsterven van soorten en een epidemie van angst en burn-out." Andere waarden zullen tot een andere samenleving leiden. Het *Perspectiefproject Staan voor Leven en Dood* wil aan die andere waarden werken door eraan bij te dragen dat het beeld van de mens als een geestelijk wezen - individueel, creatief, positief, verantwoordelijk - weer opgeld doet in de samenleving. Vanuit die brede doelstelling zijn de eerste activiteiten op gang gebracht: een dialooggroep, meditatief onderzoek naar eenzaamheid, depressie en angst bij jonge mensen, het uitwisselen van ervaringen met meditatief onderzoek omtrent de dood en de eerste lokale activiteiten. Met de eerste evenementen komt ook de vraag naar een bredere financiering van het project aan de orde voor exposities, theaterproducties, thema- en ontmoetingsfestivals en tal van andere activiteiten.

Een nieuw besef van de waarde van het menszijn zal uiteindelijk ook leiden tot ander onderwijs, een andere buur(t) en een andere economie. Daaruit bestaat de Return On Investment van het project. De vraag is dan wie wil daarin investeren, wie wil daaraan schenken? Die vraag stellen we als eerste aan de leden van de Antroposofische Vereniging en verwante organisaties. In de loop van deze maand kunt u daar een persoonlijk bericht over verwachten.

Luc Ambagts

Het perspectiefproject

The Return van Bill Viola

Toen hij een jaar of zes was, is Bill Viola (1951) bijna verdrinken in een meer. Net op tijd werd hij uit het water gehaald. Maar daarmee was hij aanvankelijk niet blij. Want vóórdat hij gered werd, was hij “in de mooiste wereld die ik ooit in mijn leven heb gezien”. Het was er heel “vredig” en hij voelde “totaal geen angst”. De angst voor de dood is ook in zijn latere leven nooit meer teruggekeerd. Nu zouden we zeggen: Hij heeft een bijna-dood-ervaring gehad. Bill Viola werd als videokunstenaar wereldberoemd.

In 2007 creëerde hij het videokunstwerk *The Return*. Het eerste beeld dat je te zien krijgt, is een zwart vlak, met onderaan in het beeld wat wittige, verticale streepjes. Pas later weet je dat tegen die zwarte achtergrond een vliesdun gordijn van water van boven naar beneden stroomt. Vanuit dit zwart zie je dan een kleine, grijs/witte gestalte opdoemen die heel langzaam naar voren loopt. Pas na verloop van tijd zie je het lichaam van een vrouw. Ze komt steeds dichterbij en wordt langzaam groter. Tot ze vlak vóór het watergordijn staat ... Dan tilt ze langzaam haar arm op, haar hand komt naar voren, hij gaat dóór het watergordijn heen ... en daar, op de plek waar haar hand dóór het water heen gaat, ontstaan fonteinën van wit uitéenspattende waterstralen! Ze komt steeds verder naar voren, haar arm, haar schouder, haar romp, haar gezicht ... en waar haar lichaam dóór het watergordijn heen komt, krijgt het ineens kleur. De grijze gestalte wordt aan deze kant van het watergordijn een mens van vlees en bloed, ze blijkt zelfs een vuurrode jurk aan te hebben, een kleur die zindert van leven!

Ze komt zo ver naar voren, dat het watergordijn zich achter haar weer sluit. In stralend rood staat ze nu tegenover je, aan onze kant van het gordijn, in de wereld waarin wij ons als toeschouwers ook bevinden. En terwijl de glans van het water op haar huid en jurk langzaam minder wordt, wint de expressie van haar lichaam en gezichtsuitdrukking aan betekenis: steeds sterker is er verbinding en ontroering aan af te lezen. Het lijkt of ze van héél ver weg terug is gekomen, en dat het weerzien met alles wat haar aan deze kant van het gordijn lief was, haar diep ontroert. Dan glimlacht ze. Ze ziet er kwetsbaar uit, alsof ze een lange reis heeft gemaakt die veel van haar heeft gevegd. Met die glimlach kijkt ze je aan, alsof ze je herkent en ze geroerd is door het weerzien. Je zou haar wel-

kom willen heten, iets tegen haar willen zeggen, haar willen meenemen naar een plek waar ze zou kunnen uitrusten van haar vermoeienissen.

Terwijl ze je met zoveel genegenheid aankijkt, verandert er langzaam iets in haar gezichtsuitdrukking. Haar blik gaat heel geleidelijk van buiten steeds meer naar binnen, terwijl haar glimlach onmerkbaar langzaam van haar gezicht glijdt. Tegelijk met deze veranderingen zie je dat haar lichaam zich langzaam maar zeker van je afwendt. Even voelt dit smartelijk, de warmte die er was laat een leegte na ... dan verbreekt ze definitief de verbinding met de wereld van de levenden, door zich steeds verder om te draaien. Ze stapt weer door het watergordijn dat de scheiding vormt tussen deze en gene zijde, de fonteinën spatten weer hoog op ... totdat ze er helemaal doorheen is. Ze is terug in de zwart/witwereld, nog heel dichtbij maar ook onbereikbaar ver weg. Ze loopt terug naar achteren, steeds verder weg, en verdwijnt uit het gezicht.

Het water als grens tussen leven en dood, de gestalte die uit de dood terugkeert naar de wereld van de levenden ... het fragiele van die grens ... Ik zie een duidelijk verband tussen dit kunstwerk en het voorval uit Viola's jeugd waarbij hij bijna verdronk. *The Return* lijkt te vertellen dat de grens tussen leven en dood géén solide muur is. Er zitten geen sloten op de deur, je hebt geen sleutel nodig. Die grens is zo fragiel, je kunt er zomaar ieder moment doorheen gaan. Van de wereld van de doden naar de wereld van de levenden. En weer terug ...

Wil Uitgeest

Schenken aan het Perspectiefproject

Het *Perspectiefproject Staan voor Leven en Dood* vraagt om schenkingen, schenkingen in aandacht, tijd en geld, opdat het uit kan groeien. Deze vraag leidt tot enthousiaste reacties!

“Al sinds ik als twintiger betrokken ben bij de Avin heb ik de hoop en overtuiging dat we op een andere manier samen kunnen werken. Een manier waarin het begrijpen van elkaar en het luisteren naar elkaar wezenlijker wordt dan het over het voetlicht krijgen van onze eigen mening en verworvenheden. Het is heel vreugdevol voor mij om te mogen samenwerken met mensen die hier ook graag aan mee willen bouwen. Ik stop hier graag tijd en energie in.”

Kirsten Koppel

“Wat is het toch mooi dat wij ons, zowel vanuit de antroposofische vereniging als vanuit alle werkgebieden, met het leven en de dood omspannende thema - als een antropodiversiteitse gemeenschap - vanuit ons hart uiteen gaan zetten. Dat we daarmee een basis leggen voor een gedragen ontwikkeling van geesteswetenschappelijk onderzoek, waarmee we het gesprek met de samenleving kunnen onderbouwen. Rudolf Steiner doet ook nog een “duits in het zakje” met de uitspraak dat schenkingen het aller-productiefste zijn in het economische proces. We kunnen de inhoudelijke schatkist nu ook nog verrijken met ons schenkgeld!”

Henk Verboom

“Het is zo belangrijk dat wat de antroposofie te bieden heeft vindbaar en toegankelijk is voor ieder mens die zoekt. Een open, verwelkomende, niet-dogmatische(!) vereniging is daarvoor van cruciaal belang. En dat wil dit project mee helpen realiseren. Uit volle overtuiging en enthousiasme schenk ik én mijn tijd én mijn geld om dit mogelijk te maken.”

Hans Cornet

Schenken aan het Perspectiefproject kan via NLO7TRIO 0391 0612 32 ten name van de Antroposofische Vereniging, met als vermelding *Perspectiefproject*.

Staan voor leven en dood

In het Perspectiefproject willen we staan voor leven en dood. Dus zowel voor leven als voor dood. Vorige maand noemde ik leven een continu scheppingsproces, waar krachten uit de geestelijke wereld scheppend werken op al het levende: plant, dier, mens. Je kunt je vervolgens de vraag stellen: waar komen deze krachten vandaan? Wanneer je dit meditatief onderzoekt kun je op het beeld komen van scheppende wezens, die een eigen wil hebben; een scheppende wil die zichtbaar wordt in alles wat we hier als zichtbare wereld kennen.

Maar hoe zit het dan met de dood? Hiermee hebben we een moeilijker relatie. Dat planten afsterven accepteren we; dat dieren sterven ook, zeker als ze ver genoeg van ons afstaan; dichterbij, je hond of je kat, maakt het al veel lastiger. En mensen, wanneer die dichtbij staan, nog weer moeilijker. Zo hoorde ik rond de organisatie van een conferentie klinken: over het leven willen we het graag hebben. Maar over de dood niet!

Stel je voor dat er geen dood was! Dan wordt de wereld overbevolkt. Mensen worden heel oud en kunstmatig op de been gehouden met technische hulpmiddelen, zoals je je dit kunt voorstellen vanuit het perspectief van het transhumanisme, waarin de mens steeds verder verbeterd zou worden door computertechnologie, genetische manipulatie en nanotechnologie. Verbetering, waarbij men alleen je instrument verandert, maar niet wat je in wezen bent. Verbeterstechnieken die, zoals we ook nu al zien, niet beschikbaar zijn voor iedereen in de wereld.

Het doodgaan komen we doorlopend tegen in het leven. Als een kind de puberteit ingaat, moet zijn kind-zijn deels doodgaan. Voor heel wat mensen geldt als zij met pensioen gaan, dat ze een beetje doodgaan omdat ze hun doel verliezen of hun gevoel een zinvol bestaan te hebben. Dood: een pijnlijk proces van afscheid nemen. En dan? De mogelijkheid van iets nieuws, een nieuwe periode met nieuwe mogelijkheden. Mogelijkheden die zich pas kunnen ontwikkelen wanneer het sterven heeft plaatsgevonden.

Zo is nu de vraag voor ons als samenleving: moeten we bereid zijn een beetje dood te gaan door iets van onze welvaart op te geven? Door niet meer de mogelijkheid te hebben op ieder moment dat je dit wilt naar een ander deel van het land of de wereld te reizen?

En dan de grote dood, het eind van het leven. Kun je dit zien als een nieuw begin? Het geboren worden in de geest? Op weg gaan naar het geestgebied van liefde en wijsheid? Dat maakt dood wel heel anders!

Jaap van de Weg

Waarvoor ik moed nodig heb

Steeds wanneer ik na enige tijd in Nederland te zijn geweest weer aankom in Mali begin ik al snel alles wat ik zie met Baba te bespreken. Het duurt niet lang tot hij zegt: "Ik heb even pauze nodig, mijn hoofd wordt hier erg heet van" en hij rolt zijn matje uit en verzinkt al snel in gebed om even later weer verfrist het gesprek voort te zetten.

"Yvonne", zegt hij dan, "Je staat weer op de benzinemotor, je accelereert te snel, dat houd je hier niet vol, zo word je onherroepelijk ziek, stap over op je diesel." Ja, dat komt aan en ik haal diep adem. Hij zou ook tegen me gezegd kunnen hebben: "Yvonne, kom uit je hoofd, vertrouw op je hart, dan word je niet ziek." Of zoals Aristoteles het zei: "De ziel kan niet denken zonder beelden."

Er is moed voor nodig om te denken met je hart. Er is moed voor nodig om de ruimte in te nemen die nodig is om te denken en te spreken vanuit je hart. Waar het hoofd snel is en de zaak op een rijtje heeft, rubriceert, onderverdeelt in punten van 1 tot 100 en van a tot z, telt, rekent, meet, bewijst, beweert en vasttimmerd in voorstellingen, daar heeft het hart tijd nodig om te verwonderen, tastend te zoeken, te wachten en te proeven. De taal van het hart is kleurrijk, muzikaal, vol liefde. De taal van het hart heeft een ander ritme dan die van het hoofd. Het is het ritme van het leven.

Yvonne Gerner

Life is what happens

Ik wil een stuk schrijven over hoe we het perspectiefproject organiseren. De afgelopen dagen heb ik ertegen aangehikt. De gedachte lijkt helder: we organiseren vanuit de toekomst. Dan is er geen helder plan, dan is er openheid, dan heb je openheid te organiseren. "Life is what happens while you are making other plans," zei John Lennon ooit.

Steeds als ik verder wilde komen dan dit, liep ik vast. Want ondanks dit open organiseren is er ook een plan. Bij de start van het project heb ik met Dineke en Jaap een heel concreet projectplan uitgewerkt waarover ik met veel mensen ging praten. Dat leidde tot weerstand: we zijn geen bedrijf of politieke partij, zo'n projectmatige aanpak past niet bij de antroposofie! En ik liep vast als bestuurskundige omdat ik in mijn hoofd ging zitten en een kloppend verhaal wilde schrijven over balans tussen linker- en rechterhersenhelft, masculien en feminien organiseren, het belang van open, organisch organiseren, waarbij je ruimte laat voor wat zich aandient.

Vanochtend stond ik op met de herinnering aan de draadjesoefening die Jaap met onze crew deed. Hij legde twee draadjes op de grond en zo ontstond de ruimte van het fysieke, de ruimte van de ziel en de ruimte van de geest. Bij ingeving zette hij mij op een stoel in de ruimte van de geest. Als wezen van het project viel mij in. Ik dacht, ha, nu ga ik eens downloaden wat dit wezen van ons wil, dan kan ik straks aan iedereen vertellen wat we moeten doen. Een hilarische gedachte, omdat het niet zo werkt natuurlijk! Opgesteld als wezen van het project en kijkend naar de crew-leden, voelde ik dat er maar één ding te doen is: stem op mij af! Later kwamen andere woorden: werk met mij samen, als we samen doen krijg je vertrouwen, ik ben er altijd.

En zo organiseren we het project, als omgekeerde projectorganisatie, vanuit het perspectief van de geestelijke wereld. Met heel veel openheid. Want als je een project zo duidelijk formuleert dat je de stappen al een paar jaar van tevoren hebt vastgelegd en begroot, dan heb je het in wezen al dood gemaakt. Als je de engelen wilt betrekken moet je het plan niet vast in de vorm zetten, maar stap voor stap ontwikkelen. Dan is er ruimte voor dingen die tussendoor komen, die voortkomen uit de creativiteit en betrokkenheid van mensen die ik bij de start nog niet eens kende. En precies hierom kan ik leven met het feit dat het niet helemaal duidelijk is waarover het perspectiefproject nu eigenlijk gaat. Dat is het project! Net als het leven, zoals John Lennon zei.

Heleen Weening

Citaat

Vandaag wilde ik vooral duidelijk maken hoe antroposofische kennis, in tegenstelling tot intellectualistisch-materialistische kennis, je niet dood maakt met je gedachten, zodat je een commentator van kunst wordt en daarmee de kunst begraaft, maar hoe antroposofische kennis de fantasierijke artistieke bron laat bruisen. Zij maakt van de mens zelf ofwel een kunstkenner ofwel een kunstschepper.

Rudolf Steiner, *De kunst en haar wereldmissie*, Oslo 18 mei 1923 (GA276)

Overleden

De heer K. (Kees) van der Linden, Dordrecht, 7 april 2024, 74 jaar

Mevrouw E. (Elly) Sablerolle, Leusden, 13 mei 2024, 79 jaar

De heer B.J.J. (Ben) Spanje, Zeist, 90 jaar

Mevrouw M.O. (Machteld) Triebels, Zeist, 23 april 2024, 98 jaar

Mevrouw F. (Fusien) van de Ent-Westendorp, Driebergen, 19 maart 2024, 90 jaar

Het perspectiefproject

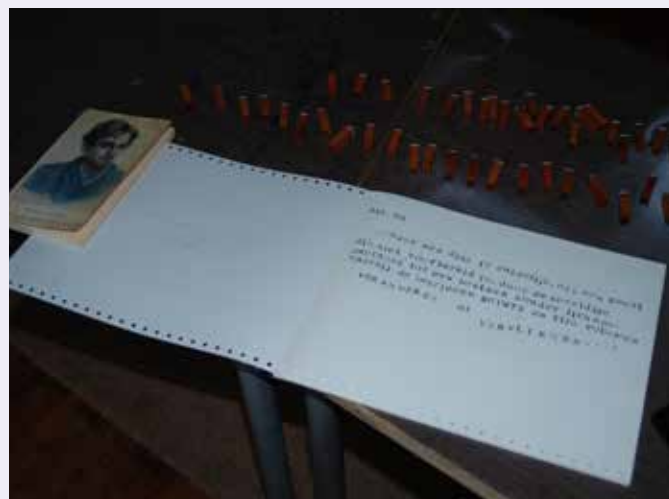
If life gives you lemons, make lemonade

Als enige witte persoon wonen onder de bevolking op het platteland van Mali, in het extreme klimaat met zijn zanden en stofstormen, beperkt water en elektriciteit, heeft zo zijn uitdagingen. Voordat ik 's morgens aan het werk ga en mijn laptop uitklap mept onze *gardien* met een oude lap de laag zand van de lange houten tafel en dat doet hij zo'n drie keer per dag. Op een ochtend heeft hij een zak citroenen voor me meegenomen van de lokale markt. Prachtige heldergele rijpe citroenen. Wat een frisse heerlijkheid in deze omgeving. Ik kan de neiging om mijn huis gezellig te maken niet onderdrukken en haal een mooie schaal uit mijn voorraadkist en zet hem met de citroenen op het eind van de tafel. Zo kan ik er goed naar kijken.

Even later stapt Baba het terras op voor onze dagelijkse werkbespreking. Hij overziet de situatie en voordat hij aanschuift aan de tafel pakt hij uit zijn tas een zwart plastic zakje. Hij loopt naar de schaal en begint één voor één citroenen in het zakje te stoppen nadat hij ze zorgvuldig in zijn hand om en om gedraaid heeft. Het lijkt erop dat ik niet besta voor hem. Uit mijn ooghoek sla ik het tafereel gade. Ik wil verontwaardigd ingrijpen, op zijn minst vragen wat hij aan het doen is maar, iets in mij draagt me op te zwijgen. "Alles is anders dan je denkt," houdt Baba me altijd voor. Ik slik. Als er nog vier citroenen op de schaal liggen knoopt Baba het zakje dicht, stopt het in zijn tas en gaat tegenover me aan tafel zitten. De bespreking begint. Aan het eind van de dag vertrekt hij naar Mopti waar hij woont met zijn *grande-famille*. Ik denk die dag een paar keer aan het voorval en neem het mee de nacht in.

De volgende ochtend gaat hij weer tegenover me zitten voor de bespreking van de dag. We kijken elkaar aan, mijn emotie over het voorval is weggeëbd. Sedou, de *gardien*, heeft de overgebleven citroenen voor me uitgeperst en de schaal zit weer in de kist. Ik vraag hem waar het over ging, gisteren, met die citroenen. Baba glimlacht van oor tot oor. "Je bent een Traoré geworden," zegt hij, "één van ons." Meer woorden zijn niet nodig. Ik begrijp het met mijn hart. Gunnen en delen, of voor jezelf reserveren en vasthouden. Beide zijn nodig in het leven maar elk op zijn tijd.

Yvonne Gerner

Ontwaken

Paulien Korte onderbreekt het werk in haar atelier wel eens voor ander werk. Ze leest. Een verrassende zin stempelt ze met losse letters op computerpapier. "Om vast te kunnen houden." Daarna gaat het tekenen als herboren. "Opmerkelijk, dat mensen wat Frederik van Eeden schrijft in *Pauls ontwaken* beter verdragen dan antroposofie," constateert ze. Frederik schreef over het sterven van zijn zoon: "Hij is niet ingeslapen - maar in 't Licht ontwaakt."

Luc Ambagts

Leven

Leven betekent stroom, beweging. Het betekent ook groei. In deze groei zijn ook perioden van metamorfose, het oude sterft af om plaats te maken voor iets nieuws. Leven in de natuur is een proces dat schijnbaar zichzelf ordent en bepaalt, waarin alles met elkaar samenhangt. Leven is een breed begrip: ook iemand kan in zijn aard levendig zijn, een gesprek kan levendig zijn. In een ontmoeting waar leven in zit gebeurt iets, iets nieuws.

Strategieën

Via vier strategieën willen we ons ideaal realiseren. Ten eerste door het vullen van een schatkist met uiteenlopende vormen rond het thema leven en dood die interessant zijn voor de samenleving. Ten tweede door te oefenen met dialoog- en ontmoeting binnen de vereniging en de beweging. Ten derde door een bedding te creëren voor samenwerking. En tot slot door het maken van een ondersteuningsstructuur zodat we borgen wat we geoefend, geleerd, ontwikkeld en gerealiseerd hebben.

het perspectief

Staan voor, samen sterk staan

Deelnemer zijn van het Perspectiefproject betekent bij voortduring bewustzijn dragen voor de geest die zich met dit project wil verbinden. De geest vraagt van ons dat ons denken, voelen en handelen zoveel mogelijk op elkaar afgestemd zijn. Dan zijn we samen, voelbaar aanwezig in de flow waarin lichaam, ziel en geest verbonden zijn. Respect, eerlijkheid, gelijkwaardigheid en onvoorwaardelijke liefde zijn hiervoor de benodigde kernwaarden. Verantwoordelijkheid nemen voor en transparant maken van je eigen onverwerkte stoorzenders is voorwaarde. Zo wordt het samen sterk staan een toekomst dragend vruchtbeginsel, sterk en kwetsbaar tegelijk.

Dood

Dood lijkt vaak het tegendeel van leven. Bij de dood van een mens houdt het leven op. Het leven? Dat hangt af van je mensvisie. Het zichtbare leven stopt, maar het geestelijke leven? Er zijn veel mensen die ervaringen hebben dat de dood niet zo dood is als het lijkt. Dood is ook een vaste vorm brengen in iets dat leeft, zodat het stabiel kan worden en steun geeft. Concrete afspraken kunnen iets doods hebben, maar geven wel houvast. Door op tijd iets dood te laten gaan kan er ook iets heel nieuws ontstaan.

Ons ideaal

Waar willen we uitkomen, wat is het doel van het Perspectiefproject? En is doel wel een juist woord? Wij noemen het ons ideaal, daar waar de goden ons aanraken in onze wil: *De antroposofische beweging in Nederland is in staat een bijdrage te leveren aan de vorming van de publieke opinie (hoe in de samenleving gedacht, gevoeld en gehandeld wordt) over leven en dood door zich te ontwikkelen tot krachtige, toekomstgerichte beweging van mensen die openlijk delen over hun persoonlijke ervaringen met de geestelijke werkelijkheid en hierin samen sterk staan.*

Initiatief

De initiatiefnemers van het Perspectiefproject, Jaap van de Weg en Dineke Oldenhof, zijn beiden lid van de bestuurskring van de vereniging. Zij dragen de verantwoordelijkheid voor het project en zijn de opdrachtgevers voor de projectleider Heleen Weening. De projectopzet is besproken met de bestuurskring. Er is draagvlak gevraagd en verkregen voor de wijze waarop het project nieuwe kansen biedt voor de vereniging en de beweging. Het initiatief is een project omdat we sturen op resultaat. Het pad ernaar toe is niet planmatig uitgewerkt. Dat krijgt vorm door initiatieven van leden en belangstellenden die mee willen doen en iets willen creëren dat bijdraagt aan het Perspectiefproject *Staan voor Leven en Dood*. De diversiteit aan initiatieven die nu al zijn ontstaan is hartverwarmend.

Dialoog, discussie en co-creëren

Het Perspectiefproject wil de beweging maken naar dialoog en wezenlijke ontmoeting. Het wil de kwaliteiten die hierbij horen versterken - binnen de vereniging. Dit gaat over open zijn, luisteren, inslapen in de ander, benieuwd zijn naar de ander en naar het verschil, het unieke dat alleen deze ander kan inbrengen. Van hieruit kunnen we een stap verder zetten naar co-creëren. Er komt *doen* in, de goden richten zich tot je, de engelen kunnen meewerken. Dit vraagt begaafdheid hebben in de stilte; vanuit een diepe verbinding met jezelf, de ander en de omgeving aan het werk gaan met elkaar om iets te creëren ten dienste van wat er wil ontstaan. Ongekend! Daar oefenen we mee.

Geestelijke wezens

We kennen in de natuur de stenen, planten, dieren en mensen. Maar er zijn ook hogere wezens, die een groter bewustzijn hebben, maar geen fysiek lichaam. Zij zijn het die aarde en mens geschapen hebben, en nog steeds scheppend aan het werk zijn in wat in het toeval werkt en in de inslagen in zowel de eigen ontwikkeling als in de ontwikkeling van de mensheid als geheel. Je kunt hierin zowel helpende liefdevolle wezens onderscheiden als tegenwerkende en verleidelijke wezens.

tiefproject

Organiseren vanuit de toekomst

Deze zin sprankelt toch van mogelijkheden, ruimte en het ongewisse! Als mens-zijn een oefening is in vrijheid, nodigt deze zin ons dan niet uit om telkens weer, vragend, nieuwsgierig naar wat zich openbaart en luisterend naar ons innerlijk oor, te voelen welke richting passend is? Dat het pad zich openbaart in een samenspel tussen wat zich vanuit de geestelijke wereld aandient en wat we vanuit ons mens-zijn verlangen en vormgeven.

Opdat wij durven ruimte te geven aan stilte. Dat die stilte vorm mag krijgen.

Crew

Het Perspectiefproject wil contouren aannemen, maar de belangrijkste contour is het openstaan. Als crew nemen we die openheid waar. We beleven die, creëren die. Om de week komen we bijeen in het Vredehuis om te bouwen aan het project. We formuleren de essentie, de context, de aanpak. We werken aan bredere financiering, aan een structuur om deelprojecten te faciliteren. We broeden. De eerste deelprojecten zijn bijna uit hun ei gekropen. We werken vanuit Den Haag, omdat dat het centraalst ligt. Iemand zei: "In Eindhoven zijn ook veel mensen actief. Daar kan zich ook een crew vormen." We groeien.

Klankgroep

De initiatiefnemers bespreken de vorderingen van het project, de kwaliteit van de initiatieven, de financiering en de in- en externe communicatie met een klankgroep. De leden daarvan ondersteunen de initiatiefnemers met adviezen en kritische vragen en zijn in staat om duidelijke feedback te geven. Ze signaleren vanuit hun eigen netwerk of het project gedijt. Ze creëren daar waar kan draagvlak voor het project. De klankgroep bestaat uit een lid van het bestuur van de Antroposofische Vereniging en leden uit de verschillende werkterreinen.

Beweging en vereniging

Geestelijke wezens hebben lange tijd de komst van de antroposofie op aarde voorbereid. Zij vormen samen de antroposofische beweging in de geestelijke wereld. Velen van ons werkten voor hun geboorte aan die voorbereiding mee. Deze antroposofische beweging is volgens Rudolf Steiner tijdens de Kerstbijeenkomst in 1923 één geworden met de Antroposofische Vereniging.

Vaak verstaan we onder antroposofische beweging de mensen en activiteiten in de verschillende werkgebieden. Dat is waar de antroposofie nu op aarde beweegt, in actie komt. Doet de verbinding van de vereniging met de werkgebieden recht aan het gebruik om de werkgebieden nu als antroposofische beweging aan te duiden?

Schatkist

Een wandelaar neemt een rugzak mee op zijn tocht, een timmerman een gereedschapskist naar zijn klus, een violiste een vioolkoffer naar de uitvoering; de inhoud van hun koffer vanzelfsprekend passend bij wat zij gaan doen. Vanuit het Perspectiefproject ontwikkelen wij een *tool-box* met methodieken, werkvormen, kunstuitingen, publicaties en meer. Zo verzamelen we helpende middelen en gereedschappen die gesprekken en contacten vruchtbaar maken.

Luc Ambagts,
Yvonne Gerner, Tanja
Markies, Dineke Oldenhof,
Peter Vos, Heleen Weening,
Jaap van de Weg, Wim
Wolbrink.

Werkschriftjes en speldoosjes

Een werkgroep ontwikkelt werkschriftjes en speldoosjes. Die nodigen op een aantrekkelijke en humorvolle wijze uit tot het versterken van zielenkwaliteiten door oefeningen uit het antroposofisch gedachtegoed. Makkelijk toegankelijke oefenboekjes en speldoosjes voor ouder, grootouder en kind, behandelaars in de zorg en cliënten, leraren en leerlingen in het MBO en HBO.

Publieke opinie

Antroposofie nodigt ons uit om onze blik te verruimen. Door de geestelijke dimensie naast de fysieke te erkennen, verdiepen we ons begrip van onszelf en de wereld. Door zelfreflectie ontdekken we onze innerlijke geestelijke en scheppende kern, los van de materiële wereld. Deze erkenning van het geestelijke heeft diepgaande implicaties voor de samenleving, met name voor onze sociale interactie. Door de helende kracht van geestelijke verbinding te omarmen, kunnen we een meer harmonieuze samenleving creëren. Het Perspectiefproject zet zich in om de inzichten in het sociale domein te delen met de samenleving, en zo de publieke opinie te verrijken en te inspireren tot een meer integrale benadering van mens en wereld.

Sociale weefselkaart

Toen ik mij voor het eerst verdiepte in de antroposofische beweging in Nederland was ik verbaasd - verrukt door haar rijkheid aan prachtige initiatieven en organisaties. Het Perspectiefproject wil al deze initiatieven en organisaties in beeld brengen. Het liefst in één (digitaal) beeld. Zodat je dan binnen dit beeld van het hele organisme kunt inzoomen op de verschillende organen. Dat je informatie vindt ten behoeve van het realiseren van inhoudelijke verbinding en persoonlijk contact. En dat in dit beeld ook de werkrelaties tussen de verschillende onderdelen helder is. De sociale weefselkaart noemen we dit.

Het perspectiefproject

Samenwerken met natuurwezens

Lopend met de rugzak door Europa, liefst buiten gebaande paden, zijn er vaker plekken geweest, waar ik aanwezigheid kon voelen; ik werd waargenomen, soms met een vraag: "Wat kom je hier doen?" Ook in ons land kunnen we dat ervaren, bijvoorbeeld bij bomen, waar je *u* tegen zegt. Ook in het werken met helende klanken en bij gesprekken had ik soms het gevoel, dat er onzichtbare wezens aanwezig waren of zelfs, dat we samenwerkten met onzichtbare wezens. Er was dan een gevulde, geconcentreerde stilte. Wat we deden of bespraken, kwam dan in een ander licht te staan, werd meer *wezenlijk*.

Ik vermoed, dat in elke activiteit, in elk beroep, in elke sectie er samengewerkt kan worden met natuurwezens en geestelijke wezens. Bijvoorbeeld: hoe kan ik zo schilderen, dat het wezenlijke van het rood kan verschijnen? Kan ik leren samenwerken met de kleurwezens van het rood? Wat betekent zo'n samenwerking voor mij, voor de kwaliteit van wat ik doe en voor de kleurwezens? Bernard Lievegoed vertelde in een lezing: "... dat in iedere kracht de wil van een wezen werkt." Een uitspraak met vergaande strekking. Op de plaats van het woord *rood* kunnen we dan hierboven van alles invullen, vanuit onze eigen activiteiten: een toon, een taalklank, boerenkool, Calendula, een jaarfeest, een oudere of een kind, et cetera.

Ik ben samen met anderen bezig te leren wat muzikale en gezongen spraakklanken kunnen doen voor plant en landschap, voor de natuurwezens en - terugwerkend - voor onszelf. We hebben de stichting *Klanken voor de Aarde* opgericht. We doen ervaringen op in het samenwerken met natuurwezens en ook met engelen van de klanken. We werken vanuit een open houding, vanuit vragen wat er nodig is en wat we zouden mogen doen. Geestelijke ervaringen liggen dichterbij dan we vaak denken. Interesse is daarbij een sleutelwoord: bij inter - esse beweeg je tussen jezelf en wat je waarneemt. Je laat je bewegen maar blijft vanuit je kern helder en open waarnemen.

Vorig jaar las ik de eerste aankondiging van het *Perspectiefproject Staan voor leven en dood*. Jaap van de Weg schreef over de Antroposofische Vereniging als eilandenrijk en over leven voor de geboorte en na de dood. Er werd op mijn schouder geklopt: "En wij dan ...? Wij verzorgen het leven en ondersteunen het bewustzijn. Wij helpen bij alles wat de mens verricht!" Kunnen natuurwezens en engelen ook een plaats krijgen in dit project? Ja, dat kan! Kan dit een thema zijn, dat de verschillende eilanden sterker met elkaar gaat verbinden?

Bij deze wil ik mensen uitnodigen, samen te onderzoeken, hoe natuurwezens en engelen in jouw activiteiten, werk en sectie werkzaam zijn. Wat zijn je ervaringen, je werkwijzen en inzichten? Welke vragen werden je – onuitgesproken – gesteld? Wat zou meer samenwerken met deze wezens en engelen kunnen brengen? Gaandeweg zullen we wellicht meerdere wegen naar wezenlijke ervaringen ontdekken. Dat is boeiend en nemen we als extra gezichtspunt en mogelijke opbrengst mee. De Dynamische Oordeelsvorming kan ons helpen, om goede vragen te stellen. En misschien word je zo warm, dat je binnen je eigen werkgebied aan de slag gaat om een groepje te vormen. En als daar het vuurtje gaat branden, kunnen we op een dag met mensen van verschillende secties uitwisselen wat we gedaan en gevonden hebben. Kunnen we ook het gesprek aan met mensen uit de bredere maatschappij ... ? De project-kerngroep houdt het overzicht over het proces. Op dinsdag 24 september van 16.00 tot 20.30 uur kun je – in Zeist, Boslaan 15 – komen proeven of het iets voor je is. Vrijheid, blijheid! Zeker niet alleen praten over maar gewoon gaan doen en aan den lijve ervaren. Ik denk aan een maandelijks ritme voor de projectgroep. Welkom!
Wil je meer weten over de projectgroep, mail dan gerust: vincentdt@live.nl.

Vincent de Vries

Helen

“Jullie voelen je niet gezien en erkend en gewaardeerd, klopt dit?” Er kwam een afwerende reactie: “Nou, dit is wel heel over-dreven geformuleerd, zo klinkt het wel erg pijnlijk”. In de stilte die volgde ontstond de erkenning. “Ja, eigenlijk is dit wel zo, ja”. Deze uitwisseling met een groepje leden staat niet op zichzelf. In dit gesprek ligt alles besloten waarvoor ik hier aandacht wil vragen: voor het belang van helen en genezen in de vereniging, het genezen ván de vereniging. Ik vind het spannend om dit te schrijven – en, zo voelt het, het heeft geschreven te worden. Ik vind het spannend omdat het erg gevoelig ligt, zo bleek toen ik de afgelopen weken met mensen hierover sprak. Helen? Betekent dit dat er iets stuk is? En genezing? Zijn we dan ziek? Ik kan van mezelf nog wel zeggen dat ik ziek ben, maar van een ander, van de vereniging?

Wat na de erkenning ontstond, is essentieel en gaf mij inzicht in wat er nodig is. Er ontstond ontspanning, als een soort mogen uitademen, opluchting, ontdooiing. En voor mij werd de stroom van het leven voelbaar, de verbinding met de ander en warmte in het contact. Voorzichtig nog, tastend, misschien zelfs schoorvoetend. Mooi en waardevol was het en ik wens deze verbinding en warmte iedereen toe, als individu en als vereniging, als gemeenschap.

Mogen we dit erkennen, dat we een gemeenschappelijk ziek lichaam hebben? Dat we behoefte aan erkenning hebben, aan verbinding en warmte? In essentie hebben we zoveel gezondmakends te bieden. Om het gezondmakende echt goed te kunnen vormgeven, geloof ik dat het van belang is om ook zelf te helen. Hoe zou het zijn als we erkennen dat we hierbij hulp nodig hebben? Vanuit het Perspectiefproject willen we graag een schatkist vullen met al het moois dat wij vanuit de antroposofie over het thema leven en dood kunnen delen met de samenleving. Hoe krachtig zou het zijn als we ook met open handen de wereld in durven stappen en zeggen: “Help ons helen, help ons genezen.” Laten we beginnen met het gezondmakende aan elkaar te bieden. Als de mythologische centaur Cheiron, de gewonde genezer. Er zijn vast mensen binnen onze vereniging die deskundigheid hebben op dit gebied en willen helpen helen. Wie wil hiervoor in samenwerking de tijd nemen, een project ervan maken? Wie doet er mee? Reacties zijn van harte welkom op hetperspectiefproject@antroposofie.nl.

Heleen Weening

21 september: Derde Samen-doen-dag

De echte ontdekkingsreis is niet het zoeken naar nieuwe landschappen, maar het kijken met andere ogen (Marcel Proust)

Vanuit het Perspectiefproject Staan voor Leven en Dood is een groeiende groep mensen actief aan de slag. We ontmoeten elkaar om samen te bouwen aan een beweging van mensen die het potentieel van de vereniging in de samenleving wil laten stromen. We willen vanuit een open en luisterrijke houding elkaar in vrijheid ontmoeten, inspireren en stimuleren.

Op 10 maart maakten we een actieve start: een Ontmoetingsdag voor leden en niet-leden. Er klonken positieve geluiden: “Wat hebben we dit gemist”, “Wat fijn dat we elkaar kunnen ontmoeten en dat er veel initiatieven zijn”. We werkten toe naar een Samen-Doen-Dag, waarin we vanuit verschillende werkgroepen meer zicht kregen op wat er onder de mensen leeft, welke initiatieven er al zijn en welke volgende stappen we mogen zetten. Duidelijk werd dat er een enorme potentie is en dat de mensen heel graag willen DOEN.

Dat brengt ons bij de inhoud van de derde dag, die we gepland hebben op 21 september van 9.30 - 18.00 in de Stichtse Vrije School, Socrateslaan 24 in Zeist: met een flinke groep mensen verder bouwen aan ontmoeten & initiatieven zichtbaar maken. Zowel leden als niet-leden zijn welkom. In de ochtend oefenen we op speelse wijze de waarneming: van onszelf en van de ander. In de middag presenteren verschillende initiatiefnemers zich. We vragen om de stap van verbinding naar samenwerking te maken. Op de eerdere ontmoetingsdag hebben we alle aanwezigen uitgedaagd om nu iemand mee te brengen. Iemand die mogelijk geïnteresseerd is, zijdelings gehoord heeft van de antroposofie en nieuwsgierig is. Lukt het om elkaar echt te ontmoeten? Vanuit oprechte interesse en voorbij het oordeel?

Deelname kost €28, inclusief koffie, thee met lekkers, lunch én borrel aan het einde van de dag. Kaarten zijn te koop via [SVLD-doendag.eventbrite.nl](https://svld-doendag.eventbrite.nl). Mocht dit bedrag onverhoopt niet haalbaar zijn, dan is elk bedrag welkom en kunt u mailen naar hetperspectiefproject@antroposofie.nl om een korting te bespreken. Wij verheugen ons op een levendige en sprankelende dag en kijken uit naar jullie aanwezigheid.

Peter Vos, Marien Faasse, Frouke Beekman, Heleen Weening

Oogst

Meer dan 350 mensen reageerden op de vraag om financieel aan het Perspectiefproject bij te dragen. Samen brachten ze meer dan €25.000 euro bijeen. Vijfentwintig leden namen direct het besluit om maandelijks een bedrag naar het Perspectiefproject te schenken. De oproep om initiatieven te delen of voor te stellen leverde concrete suggesties op, zoals een workshop over de vraag: wat is je levensopdracht en waarom besloot je weer geboren te worden? Fijn ook dat mensen de moeite nemen de projectuitvoerders te waarschuwen voor de mogelijkheid van blinde vlekken, drammerigheid of een gebrek aan inhoud.

De mensen die meewerken aan de verdere uitbouw van het Perspectiefproject voelen zich gesteund door deze respons. Hartelijk dank daarvoor!

Schenken aan het Perspectiefproject kan door een bedrag over te maken (éénmalig, of maandelijks via een periodieke overboeking) naar NLO7TRIO 0391 0612 32 ten name van de Antroposofische Vereniging, met als vermelding *Perspectiefproject*, of via de QR-code hiernaast. Voor reacties en suggesties: www.antroposofischevereniging.nl/perspectief.

Luc Ambagts

23 november: Oefendag Dialoog

De Dialooggroep organiseert een oefendag in het kader van het Perspectiefproject *Staan voor Leven en Dood*. Het Perspectiefproject is gericht op de vraag wat antroposofie kan betekenen in het openbare debat. Dit doel reikt oefenmateriaal voor deze dag aan. Hoe ga je de dialoog aan over onderwerpen die niet fysiek voor het grijpen zijn, die de innerlijke, verborgen kanten van het bestaan betreffen, onderwerpen die met de geest te maken hebben? Aan de dag werken mee: Mar-Lin Schut – Wat is spreken?; Hans Cornet – Synergetische teams, hoe realiseer je samenwerking met Engelen; Ron Henkes – Breng je markante mening in beweging; Heleen Weening – Werken met de Luistercirkel; Kirsten Koppel – Luisteren, het menselijk moeilijkste van alles; Frans Romeijn – Werken met etherkrachten in het sociale; Annemarie Ehrlich – Sociale Euritmie (o.v.b.); Wim Wolbrink – Via het sprookje naar het wezen van de dialoog.

Zaterdag 23 november 9.30 tot 17.00 uur in Antropia in Driebergen. Als ieder 45 euro bijdraagt kan de dag kostendekkend georganiseerd worden. Aanmelden via www.antroposofischevereniging.nl/dialoogdag.

Hans Cornet

Stromen

Heidi Ochsner maakte vijf schilderijen van wol over de elementen aarde, water, lucht, licht en warmte bij onderstaande spreuk van Rudolf Steiner voor Ita Wegman. Deze schilderijen zijn te zien op de *Samen-doen-dag* op 21 september in Zeist. www.heidiochsner.nl.

Wat ik spreek vanuit mijn fysieke lichaam is schijn – ik moet spreken vanuit mijn etherisch lichaam, om door te dringen tot de ware werkelijkheid:

- 1 *Geesten onder de aarde, druk tegen mijn voetzolen. Ik loop over jullie heen.*
- 2 *Geesten der vochtigheid, streel mijn huid. Ik druk jullie naar alle kanten weg.*
- 3 *Geesten van de lucht, vul mijn innerlijk aan. Ik verbind mij met jullie.*
- 4 *Geesten der warmte, beziel mijn innerlijk. Ik leef in jullie.*
- 5 *Geesten van het licht, vergeestelijk mijn innerlijk. Ik denk met jullie.*
- 6 *Geesten der chemische krachten, verlam mijn krachten. Ik wil jullie overwinnen.*
- 7 *Geesten van het leven, dood mijn leven. Ik verwacht jullie in de dood.*

Zo ben ik, dit zeggend, in het etherische lichaam. En jullie kunnen komen: kleuren, klanken, woorden van de etherische wereld.

Citaat

Denk je eens in, dat een ervaren lid – zonder opdringerig te zijn, zonder te vervallen in detectivegedrag, zonder te spioneren, dus zonder de ander te schofferen – echt oog heeft voor het wel en wee van slechts tien anderen. Tegen hen hoeft hij niet te zeggen dat hij hen minder ervaren vindt dan zichzelf. Dan zal er al heel veel worden gewerkt aan wat ik een ideële aura zou willen noemen, die noodzakelijk is in een vereniging als de onze.

Rudolf Steiner, Dornach 10 september 1915 (GA253)

Overleden

De heer W. (Willem) Jacobs, Arnhem, 31 maart 2023, 65 jaar

De heer G.H. (Gijs) Langeslag, Rotterdam, 3 juni 2024, 72 jaar

Mevrouw I (Ineke) Eshuis-van der Voet, Vorden, 9 juni 2024, 83 jaar

Mevrouw J. (Jet) Sondaar-Swart, Middelburg, 13 juni 2024, 81 jaar

De heer H. (Huib) van den Doel, Haarlem, 19 juni 2024, 87 jaar

Mevrouw F. (Freya) Steffelaar, Den Haag, 6 juli 2024, jaar

De heer M. (Thijs) den Os, Colmschate, 7 juli 2024, 93 jaar

De heer H.W. L. (Henk) Wulff, Warnsveld, 11 juli 2024, 91 jaar

De heer C. J. (Cees) Zwart, Zutphen, 16 juli 2024, 89 jaar

De heer Jan Diek van Mansvelt, Muiderberg, 22 juli 2024, 81 jaar

De heer Hans-Dieter Appenrodt, Den Haag, 24 juli 2024, 77 jaar

Mevrouw D. (Doortje) Brocken, Tilburg, 27 juli 2024, 82 jaar

Mevrouw A.E. (Adriana) van Beek, Den Haag, 8 augustus 2024, 86 jaar

Het Perspectiefproject

Spreken over de overzijde

Hebt u dagblad Trouw gelezen, half augustus? Er stond een bladzijgroot artikel in over dat boeddhisten en antroposofen ervan uitgaan dat er een leven na de dood is. Het stemde mij tevreden dat hier ruimte voor gemaakt was. Ik had nog contact met Guido Smeding die als antroposoof genoemd werd. Hij had een ingezonden brief geschreven waar de journalist op reageerde en hem nog verder bevroeg. Daarna verscheen het artikel. En wat je kunt verwachten: een paar dagen later verscheen een reactie uit de kring van de wetenschap. Vernietigend, ouderwets. We hebben toch tegenwoordig een soort *communis opinio*, waarop we ons baseren? Die komt vanuit de wetenschap. Daar hoeven we toch niet meer over te twijfelen! Enzovoort. Ja, denk ik dan. Die *communis opinio* hadden we tot de zestiende eeuw ook. Die werd bepaald door de kerk, daar waren we het ook allemaal mee eens. Maar ik denk dat de schrijver van de reactie blij was dat we die gedeelde mening hebben vervangen door die van de wetenschap. En gaan we er dan nu van uit dat dit de laatste gedeelde mening is?

Een initiatief van het Perspectiefproject gaat over het onderzoek naar wat er na de dood zou kunnen gebeuren. Het is een actueel onderwerp in het kader van euthanasie. Als je ervan uitgaat dat er een bestaan na de dood kan zijn, maakt het dan uit hoe je sterft en hoe je daar terecht komt? Dat vraagt om verder onderzoek. En het lastige, of liever uitdagende is dat het dan ook vraagt om nieuwe manieren van onderzoek doen. Dit noemen we geesteswetenschappelijk onderzoek. Daarbij is niet alleen het zichtbare en meetbare onderwerp van onderzoek, maar dat zijn ook onzichtbare dingen die je wel kunt ervaren. Daarbij worden de ervaring en beleving meegenomen als belangrijke bouwstenen van het onderzoek. Eén van de initiatieven is dat we avonden organiseren waar we mensen gelegenheid geven te vertellen over hun spirituele ervaringen rond geboorte en sterven. Ervaringen die toch wel veel mensen hebben, en waar men vaak niet over spreekt. Mensen spreken over hoe zij contact hebben met gestorvenen, die hen bijvoorbeeld komen vertellen dat zij overleden zijn, of hoe het met hen gaat daar aan de overkant. Een ander vertelt hoe een individualiteit aankondigt dat hij bij haar geboren gaat worden, terwijl ze nog niet zwanger is.

Realiseren we ons bij zulke ervaringen, dat de consequentie daarvan is dat er dus een leven na de dood moet zijn, en een leven voor de geboorte? Waarom spreken we hier zo weinig over? Het zijn ervaringen die heel intiem zijn, heel kwetsbaar. Eigenlijk kan zoiets niet waar zijn vanuit het perspectief van het

overheersende mensbeeld van deze tijd. En dan is het zo gemakkelijk om iemand die het vertelt onderuit te halen. Juist datgene dus wat in Trouw gebeurde.

Wat willen we dus met dit initiatief? In de eerste plaats willen we ervaringen delen. Mensen de gelegenheid bieden hun ervaringen te vertellen en te delen. We zetten deze ervaringen in een groter kader waardoor iemand ze beter begrijpt. We willen ook verder gaan, door erbij stil te staan hoe je mensen kunt bevragen als je merkt dat ze bijzondere ervaringen hebben. Hoe bied je dan de veiligheid en openheid dat ze zich uitspreken? Soms vallen we stil als iemand zoiets vertelt, of we reageren te vroeg met een eigen ervaring. Juist de terughouding hiervan biedt de ruimte voor mensen om zich uit te spreken. Een volgende stap kan zijn om deze ervaringen meer in de samenleving te laten klinken. Dit vraagt erom dat we de kwetsbaarheid die met zulke ervaringen verbonden is, leren verdragen. En dat we ook de cynische reacties van mensen voorzien, die meestal op angst berusten. Angst voor de ondermijning van hun eigen mensbeeld die de basiszekerheid aantast waar men op vertrouwt.

Een lange weg, maar de moeite waard te gaan.

Jaap van de Weg

Sterven - in het licht van het leven daarna

Stichting Wederzijds organiseert, in samenwerking met Vereniging Antroposofische Vereniging, op 16 november van 10.00 tot 16.30 uur het symposium *Sterven als het je tijd is - in het licht van het leven daarna*, in de Stichtse Vrije School, Socrateslaan 22 in Zeist.

In deze tijd neemt de behoefte aan regie rondom het eigen leven toe. We kunnen met onze naasten en onze arts bespreken hoe we zouden willen overlijden. Steeds meer mensen kiezen op zo'n moment voor euthanasie. Het moment van overlijden kan worden vervroegd, maar door medisch handelen ook worden uitgesteld. Zo komt ons eigen sterven ver van ons af te staan.

Wat wil ik eigenlijk zelf? Sterven op een natuurlijke manier, onder palliatieve sedatie, door euthanasie, door bewust te stoppen met eten en drinken (BSTED), of zelfs door suicide? Op een *gegeven* moment of als ik vind dat het mijn tijd is? Hoe kan ik daar vertrouwen voor opbouwen? Hoe praat ik erover met mijn naasten? Welke consequenties heeft mijn keuze, voor mijzelf, voor mijn naasten, maar ook voor mijn weg ná de dood? Hoe bereid ik me innerlijk voor?

Enkele jaren geleden besloot het bestuur van Stichting Wederzijds om met deskundigen expertise op te bouwen over de processen die aan het overlijden voorafgaan. We nodigden een aantal artsen uit, verpleegkundigen, een geestelijke, een apotheker en andere deskundigen om met ons mee te denken. Zo ontstond de *Onderzoeksgroep*. We kwamen regelmatig bijeen om vragen uit te wisselen. Ook Zoltán Schermann, die bij een euthanasie zo'n indrukwekkende ervaring had met het etherlichaam van een stervende, was er enkele keren bij.

Allerlei fenomenen zijn onderzocht: bijwerkingen van opiaten en andere medicatie in de stervensfase, de dodelijke middelen

die bij euthanasie gebruikt worden, het stoppen met medicijnen bij BSTED, en de bijzondere werking van het homeopathische middel *Olibanum.comp* voor de stervende. Harry Buisman stelde de vraag naar het juiste sterfmoment. Jan Pieter van der Steen vroeg zich af of BSTED als autonoom besluit om het leven los te laten, een alternatief kan zijn voor euthanasie. Bij euthanasie is er immers geen echte autonomie. Minstens twee artsen zijn betrokken, die het verzoek inwilligen en de euthanasie verlenen – of ook niet. En er is nog een ander verschil: bij euthanasie ben je direct dood, maar bij BSTED kun je zelfs nog na ongeveer 5 dagen besluiten om weer te gaan eten en drinken. Dat gebeurt soms. Door niet te eten en drinken kom je dichterbij jezelf, je bewustzijn verheldert zich. Maar is BSTED wel natuurlijk sterven?

Nadat in januari 2022 enkele Onderzoeksgroep-leden een nascholingsdag voor professionals hielden, met als titel *Meerdere wegen bij het levenseinde – zoektocht naar inzichten* kwam het idee op om ook voor anderen aandacht te besteden aan deze vragen. Zo ontstond het initiatief voor dit symposium, in samenwerking met Antroposofische Vereniging. Daarmee hopen we een grote kring en meerdere generaties tegelijk te bereiken, zodat deze vragen ook onderling besproken kunnen worden. Ook ontstond het boek *Sterven als het je tijd is*, met interviews, ervaringen en artikelen over onze eigen keuzes. Daarin komt ook het belang van onze biografie ná de dood aan de orde. Naast deze boekpresentatie omvat het programma een lezing door Machteld Huber, een podiumgesprek tussen Jaap van de Weg en Désanne van Brederode, verschillende werkgroepen, muziek en spel.

Informatie en aanmelding: www.wederzijds-stervenscultuur.nl. Kosten, waarbij inbegrepen een biologische lunch: normbijdrage € 90, minimumbijdrage € 75, schenkbijdrage € 110.

Ingrid Deij

Omdat het goede gesprek niet vanzelfsprekend is...

Hoe kunnen we elkaar ten diepste verstaan? Binnen de Antroposofische Vereniging, de antroposofische werkgroepen, in de maatschappij als geheel: overal is een verlangen voelbaar om elkaar te bereiken, te ontmoeten, te leren kennen. Kunnen we vanuit wederzijdse erkenning (of zelfs bewondering) samen werken aan nieuwe stappen die de actuele situatie in de wereld van ons vraagt?

In sommige gesprekken kun je ineens de levende, rijke ontmoeting ervaren. Een machtige ervaring. Dit ontstaat niet zomaar. Onze tijd vraagt om bewustzijn. We mogen oefenen om te zoeken naar wat helpend is, wat tegenwerkt. Waar vinden we inspiratie? In de ontmoeting met onszelf, met de ander, met de geestelijke wereld...?

In het kader van het *Perspectiefproject Staan voor leven en dood*, een project dat ook gericht is op de vraag wat antroposofie kan betekenen in het openbare debat, hebben wij de handen ineengeslagen om aan dit goede gesprek bij te dragen.

Van harte willen we iedereen uitnodigen met ons mee te oefenen, ervaringen op te doen en dichterbij te komen bij wat het goede gesprek nodig heeft. Hiertoe organiseren we een Dialoog-oefendag.

Aan de dag werken mee: Hans Cornet - Synergetische teams: hoe realiseer je samenwerking met Engelen; Annemarie Ehrlich - Sociale Eurythmie; Ron Henkes - Breng je markante mening in beweging; Kirsten Koppel - Luisteren, het menselijk moeilijkste van alles; Frans Romeijn - Werken met etherkrachten in het sociale; Mar-Lin Schut - Wat is spreken?; Heleen Weening - Luisteren en spreken vanuit je hart; Wim Wolbrink - Via het sprookje naar het wezen van de dialoog.

De dag wordt gehouden op 23 november van 10 tot 17 uur in Antropia in Driebergen. Als ieder € 45 bijdraagt kan de dag kostendekkend georganiseerd worden. Meer informatie en aanmelden via www.antroposofischevereniging.nl/dialoogdag.

Ron Henkes

Troostkaarten

Illustrator Julie van Zessen maakt kaarten voor moeilijke momenten. “... want voor de fijne momenten is al veel moois te verkrijgen.” Ze vindt dat moeilijke onderwerpen zoals rouw, ziekte of afscheid óók iets moois verdienen en werkt daarom aan een serie: www.imagedejulie.com

Verbinding

“Als ik niet in reïncarnatie zou geloven, dan kon ik mijn werk niet zo betekenisvol doen,” vertelt iemand mij die met kinderen met een beperking werkt. Ze bedoelt dat als je deze kinderen ziet als mensen met een lichaam, ziel én geest, en als je het leven ziet als ontwikkeling, dan is het leven in zo'n beperkt fysiek lichaam niet alleen maar heel veel pech hebben. Dan is het leven zinvol. Haar uitspraak geeft in één zin aan wat de werking is van antroposofie in de wereld.

Ik ben op bezoek in Bronlaak in Oploo. “Een woon-werkgemeenschap voor mensen met beperkingen - èn talenten,” zo schrijven ze zelf op hun website. Lopend op het veld met kruiden en groenten voel ik de energie om me heen en voel ik me in mijn lijf zakken. Als Erwin, de tuinder, me een bak oorverdovend oranje-gele goudsbloemen laat zien in de droogkamer, waar allerlei soorten kruiden heerlijk geuren, dan ervaar ik een soort herkenning die voelt als thuiskomen. Als Tom, een bewoner, mij trots de potten laat zien die hij heeft gemaakt en vertelt hoe het proces van bakken en glazuren werkt, voel ik liefde en vitaliteit. Als ik 's avonds de snijbiet en paprika eet die ik aan het einde van mijn bezoek in het winkeltje koop, voel ik me gelukkig. Wat een mooie kleuren en intense smaken. Het voelt warm en diep voedend. Evert Hoefman zegt me dat hij me hierom heeft uitgenodigd: om het te voelen. Evert heeft samen met anderen een methodiek geschreven waarin de essenties van antroposofische zorg helder en laagdrempelig zijn beschreven: www.werkenmetcamino.nl. Van dit soort beschrijvingen leren wij in het Perspectiefproject. We helpen verbinden, zodat andere mensen en initiatieven in de beweging hier ook van kunnen leren. Om een juiste taal en toon te vinden. Om samen meer zichtbaar en vindbaar te zijn in de samenleving. Omdat er zoveel mensen zijn die behoefte hebben aan wat de antroposofie te bieden heeft.

Mijn schoonzus heeft een zoon met een zware vorm van autisme. Ik stuur haar foto's en een bericht over mijn bezoek. Ik schrijf haar dat ze aan plekken als Bronlaak haar hart op kan halen.

Heleen Weening

Citaat

... door de wilde, wellustige hartstochten, die steeds meer neerdalen op de aarde - zullen zij [de asoera's] het zicht van de mens op de geestelijke wezens en geestelijke krachten verduisteren. De mens zal niets weten en niets willen weten van een geestelijke wereld. Hij zal meer en meer leren, niet alleen dat de hoogste morele ideeën van de mens slechts hogere vormen van dierlijke instincten zijn, hij zal niet alleen leren dat het menselijk denken slechts een omvorming is van dat wat het dier ook heeft, hij zal niet alleen leren dat de mens niet alleen in zijn gedaante verwant is aan het dier, maar dat hij ook als wezen afstamt van het dier, maar de mens zal deze zienswijze serieus nemen en op zo'n manier leven.

Rudolf Steiner, *Berlijn 22 maart 1909*
(GA 107)

Overleden

De heer E.J. (Ernst) Amons, Zeist,
27 juni 2024, 84 jaar

Mevrouw I. (Ina) Jellema, Berlicum,
7 augustus 2024, 82 jaar

Mevrouw L.H.M. (Louise) Vettenburg,
Nuenen, 8 augustus 2024, 74 jaar

Mevrouw E.A. (Esther) de Gans,
Driebergen, 19 augustus 2024, 72 jaar

Mevrouw M.H.L. (Marijcke) van Hasselt,
Zutphen, 20 augustus 2024, 82 jaar

Mevrouw M.J.W.A. (Maria) Voorn-de Wijs,
Tilburg, 21 augustus 2024, 82 jaar

Het perspectiefproject

Over de opening die Heleen Weening en haar groep biedt

Op deze plaats wil ik berichten van een gesprek dat ik een paar weken geleden voerde met Heleen Weening en Marien Faasse. Zij hadden mij in Keulen, waar ik woon, opgezocht. De reden van het bezoek lag erin dat Heleen het laatste boek van Bernard Lievegoed, *Over de redding van de ziel*, dat in 1993 kort na diens sterven was verschenen, had gelezen. Ik was bij de publicatie ervan nauw betrokken geweest, doordat Lievegoed ernstig ziek was en mij had gevraagd de inhoud op te tekenen. Heleen wilde meer horen over de totstandkoming van het boekje, maar vooral ook spreken over de betekenis ervan in het nu.

Juist in de laatste tijd komt het vaker voor dat mensen mij vragen naar het waarom en het hoe van het boekje. Dit valt ook goed te begrijpen, doordat Lievegoed erin gewag maakt van een dramatische geestesstrijd, die zal plaatsvinden in de jaren 2020 - 2040, in de tijd dus waar wij nu de eerste jaren van meemaken. Wij weten inmiddels veel dat Bernard Lievegoed nog niet wist: wij hebben Covid beleefd, hebben weet van de klimaatcrisis, van de verwarrende dimensies van WWW, kunstmatige intelligentie, van *woke* en *fake* en *meme* en *gaslighting*, van de geopolitieke aardverschuivingen ... Het lijkt inderdaad alsof de wereld uit het lood is geraakt. Het gebruik van het woord *apocalyptisch* is in dit verband in het publieke discours gangbaar geworden. Duidelijk moge zijn dat de nood van de huidige tijd inderdaad om *iets* vraagt. En over dit *iets* sprak Bernard Lievegoed indringend in zijn geestelijk testament. Hij wierp daarbij vooral een verrassend licht op de betekenis van de antroposofie.

In de institutionele antroposofische beweging kwam de boodschap van Lievegoed indertijd niet goed aan. Er werd vooral verlegen erover gezwegen. Het verrassende bestond eruit dat Lievegoed de antroposofie beschreef als een spirituele beweging, die in dienst stond van twee bredere of hogere of diepere impulsen. Hij baseerde zich daarbij op verstopte aanwijzingen van Rudolf Steiner en op mondelinge overleveringen.

De eerste van de twee bewegingen bracht Lievegoed in verband met de legendarische gestalte van Christiaan Rozenkruis. Het was deze gestalte die Rudolf Steiner ertoe had uitgenodigd de westerse esoterie in de vorm van de antroposofie in de openbaarheid te brengen. Maar deze Christiaan Rozenkruis was op diens beurt bewogen door een derde gestalte, die door Rudolf Steiner (en Bernard Lievegoed) met de naam Mani wordt aangeduid. In feite gaat het dus om een christelijke beweging, die door een drievoudige sequentie werd geconstitueerd: Mani – Christiaan Rozenkruis – Rudolf Steiner.

Mani schiep vanaf de derde eeuw na Christus een soort van spirituele ruimte, waarin twee bewegingen elkaar konden naderen: eentje van beneden naar boven (zeg maar: vanuit het duister naar het licht) en eentje van boven naar beneden (zeg maar: het

licht brengend in het duister). Via de Graalslegenden zette Mani zijn impuls in de gestalte van Parzival voort.

Maar voor de korte duur van dit bericht is het misschien voldoende te zeggen dat rond de spiritueel-sociale *enclosure* van de antroposofische beweging twee ruimere cirkels liggen, namelijk die van de Rozenkruizerij en die van het Manicheïsme (zoals Rudolf Steiner het noemt).

In *Over de redding van de ziel* noemt Bernard Lievegoed een geslaagde samenwerking van deze drie geestesstromingen beslissend voor de uitkomst van de hierboven genoemde geestesstrijd. En in dit licht begreep ik in ons gesprek ook de intentie van Heleen Weening en Marien Faasse. Want wat Heleen vertelde over haar Perspectiefproject in de AViN, dat zij met een hechte groep uitvoert, valt voor mijn begrip samen met wat Bernard Lievegoed zei over het scheppen van *een midden* door Mani. Wat Heleen in en met en door de AViN wil, is het scheppen van ontmoetingsruimten, die eerst verdiept in de AViN en vervolgens verbreed in de Nederlandse samenleving kunnen ontstaan. In deze samenleving is verholen heel veel positiefs gaande, waar mee een verbinding kan worden gemaakt.

Naar mijn idee is het project een grootse opening en heeft het tevens ook het karakter van een oog van een naald. Maar als ik iets van Rudolf Steiner heb geleerd, dan wel dit: om antroposofie werkzaam te maken, moeten risico's worden genomen. Wat de groep rond Heleen Weening wil, is inderdaad riskant, zowel naar binnen toe in de antroposofische beweging, als naar buiten toe in de Nederlandse samenleving. Maar de tijd is eraan. De vooruitziende blik van Bernard Lievegoed kan ons helpen dit in te zien.

Jelle van der Meulen

Kritiek op het Perspectiefproject

De titel van het *Perspectiefproject Staan voor Leven en Dood* zou moeten zijn: *Staan voor vóórgeboortelijk leven en staan voor leven na de dood*. Perspectief staat voor vergezicht, vooruitzicht, dus voor iets dat in de toekomst (in)gezien kan worden. Daarvoor is nu een visie nodig en een missie die de visie realiseert. De visie voor de geesteswetenschap kan zijn: Het ontstaan van de Geestmens in de Geestelijke wereld. Dit wordt antroposofisch beschreven in de werken van Rudolf Steiner over de mensheidsontwikkeling en christologisch in de Apocalyps van Johannes. De missie kan zijn: Door overdracht van kennis uit de geesteswetenschap kan de mensheid van het materialisme bevrijd worden. Of, zoals de AViN het heeft geformuleerd: Hoe laten we het bestaan van de geestelijke wereld - het wezenlijke van antroposofie - in de samenleving klinken?

Het Perspectiefproject lijkt een project te zijn voor vernieuwing, maar zonder doelbinding. Dat gaat alle kanten op en leidt tot een financieel fiasco. De *doelen* zouden naar mijn mening moeten luiden:

- Rond 2027 is de AViN in staat een pakket producten en diensten uit de activiteiten van de eigen gelederen aan te bieden, geschikt voor een benadering *van de markt van de materialisten / antichristenen*. De doelgroepen kunnen gevonden worden in de Bergrede via de zaligsprekingen.
- Rond 2030 heeft de AViN de beschikking over een aantal levensvatbare outlets, zodat en opdat de verspreiding van de leer van de Christusimpuls, de tegenhanger van de materialistische impuls, in de maatschappij kan komen.

Voor het Perspectiefproject zijn dan eerst een aantal randvoorwaarden te vervullen, zoals risico-analyse, fasering in de tijd, projectmandaat en financiële analyse.

Drs. Jan P. Otter

Naar aanleiding van zijn kritiek heb ik Jan uitgenodigd voor een ontmoeting. Om hem te danken voor zijn uitreiken en te onderzoeken wat hij in wezen komt brengen waarop we kunnen verbinden en samenwerken. Jan heeft kwaliteiten rond structureren en hij heeft een helderheid, ook in zijn beleefde antroposofie vanuit de Christengemeenschap, waarvan ik leer. Hij wil helpen en neemt de rol op zich om een communicatieplan voor de samenleving te schrijven. En ik faciliteer Jan vanuit het Perspectiefproject Staan voor Leven en Dood bij het in de wereld zetten van zijn lang gekoesterde wens: een Michaëlschool voor instrumenteel antroposofisch onderwijs. Dit weeft prachtig in met andere initiatieven die elkaar vinden rond het Perspectiefproject.

Jan vertelde me dat hij lang heeft getwijfeld of hij met deze kritiek moest komen. Ik ben er dankbaar voor dat hij dit gedaan heeft. Het is ultieme betrokkenheid. Ik nodig iedereen die ook kritiek heeft uit om zijn voorbeeld te volgen: *just show up!*

Heleen Weening

Omdat een goed gesprek niet vanzelfsprekend is

Heb je vandaag een goed gesprek gehad? Of gisteren? Of in de afgelopen week? Hoe vaak heb je een goed gesprek? Wanneer noem je een gesprek goed? Is een ontmoeting hetzelfde als een gesprek? Ondanks alles wat in de wereld aan de hand is, lijkt overal een verlangen voelbaar om elkaar te bereiken, te ontmoeten, te verstaan, te leren kennen. Hoe kunnen we daaraan werken?

In sommige gesprekken kun je ineens de levende, rijke ontmoeting ervaren. Een machtige ervaring. Dit ontstaat niet zomaar. Onze tijd vraagt om bewustzijn. Mogen we oefenen om te zoeken naar wat helpend is, wat tegenwerkt? Waar vinden we inspiratie? In de ontmoeting met onszelf, met de ander, met de geestelijke wereld...?

In het kader van het Perspectiefproject Staan voor leven en dood hebben wij de handen ineengeslagen om aan dit goede gesprek bij te dragen. Van harte willen we iedereen uitnodigen met ons mee te oefenen, ervaringen op te doen en dichterbij te komen bij wat het goede gesprek nodig heeft. Hiertoe organiseren we op 23 november van 10.00 tot 17.00 uur een Dialoog-oefendag in Antropia, Driebergen. Meld je aan via: www.antroposofischevereniging.nl/dialoogdag. Richtbedrag voor deelname € 45.

Aan de dag werken mee: Hans Cornet - Synergetische teams: hoe realiseer je samenwerking met Engelen; Annemarie Ehrlich - Sociale Euritmie; Ron Henkes - Breng je markante mening in beweging; Kirsten Koppel - Luisteren, het menselijk moeilijkste van alles; Frans Romeijn - Werken met etherkrachten in het sociale; Mar-Lin Schut - Wat is spreken?; Heleen Weening - Luisteren en spreken vanuit je hart; Wim Wolbrink - Via het sprookje naar het wezen van de dialoog.

De dialooggroep bestaat uit Hans Cornet, Ron Henkes, Kirsten Koppel, Mar-Lin Schut, Wim Wolbrink en Heleen Weening

Samen-doen-dag

Op 5 juni is er in de schouwburg in Tilburg de wereldpremière van *Between Two Lights*, muziektheater van de Chinese componist en dirigent Huang Ruo. De voorstelling wil de dood tastbaar maken. Niet met angstaanjagende visioenen, maar in een ritueel waarin we ons voorzichtig blootstellen aan de gedachte aan de dood. Marga Goossens wees me daarop: "Het zou toch goed zijn om meer voorbeelden van theatervoorstellingen die passen bij het thema staan voor leven en dood te verzamelen." Ze heeft contact met twee mensen die in andere plaatsen doorgeven wat daar op het programma staat. Nu zoekt zij in meer steden mensen die daarop willen letten. Marga was een van de ruim twintig initiatiefnemers die op de derde Samen-doen-dag van het Perspectiefproject hun plan presenteerden. Ze gaven een korte pitch. Daarna was er een markt, een *open space*. Ik was benieuwd hoe dat zou werken.

In de grote zaal van de Stichtse Vrije School waren tafels klaargezet in twee cirkels. "Zoek een plaats voor je presentatie uit," instrueerde gespreksleider Marien Faasse. "Let op je burens. Als je merkt dat je niet goed zit, verander je van plek." Marien had deze markt voorbereid door alle initiatiefnemers vooraf te bellen. Daardoor kon hij elke initiatiefnemer vóór de markt begon al wijzen op mensen die mogelijk interessant waren om contact te leggen. Voordat ik bij de tafels aankwam, raakte ik al in gesprek met Frouke Beekman, een van de organisatoren. We hadden kritiek op het ochtendprogramma. Te veel gepraat, te veel uitleg. En we waren blij verrast dat we in ons gesprek als vanzelf samenwerkten aan verbeteringen voor de volgende keer. Zoals het kan gaan bij *open space* stond er iemand – op enige afstand – te luisteren naar wat Frouke en ik met elkaar bespraken en overwogen. De uitnodiging om aan te schuiven bij het gesprek nam ze schoorvoetend aan. Omdat Frouke en ik vervolgens met nog een paar zinnen klaar waren kon ik aan haar, Sita de Kam, vragen waarmee zij zich bezighoudt. Als kunstdocent aan de vrijeschoolpabo van Hogeschool Leiden doet ze onderzoek naar hoe kunstzinnige activiteit het op een kunstzinnige manier lesgeven kan bevorderen (opvoedkunst in plaats van opvoedkunde). Daarover viel wel door te praten. Met het uitwisselen van ideeën en contactgegevens was ook dit netwerkmoment geslaagd afgerond.

Hoog tijd inmiddels om bij de tafels te gaan kijken. Daar lijkt het gesprek inmiddels verstomd. Iedereen al klaar? Nee, Marga spreekt me aan. Of ik even tijd voor haar heb. "Want als je mensen vraagt uit te kijken naar specifieke theatervoorstellingen, dan moet je ook wel ervoor zorgen dat die informatie ergens gepubliceerd wordt. Kan dat op de website van de vereniging?" Heerlijk om samen te zijn met mensen die iets doen. De volgende Samen-doen-dag is op 14 december! Zie voor plaats, programma en aanmelden: www.antroposofischevereniging.nl/samendoendag4.

Luc Ambagts

Spirituele ervaringen

Spirituele ervaringen rondom leven en dood, een thema dat me erg aanspreekt. Ik heb de dood in de ogen gekeken. Als baby ben ik ernstig ziek geweest. Het zag er naar uit dat ik zou sterven, maar wonder boven wonder heb ik het overleefd. Hoewel ik dit niet bewust heb meegemaakt, heb ik het gevoel dat ik een bijna dood ervaring heb gehad. Ik ken ook de angst die je kunt hebben als je sterft. Vanaf mijn kinderjaren denk ik veel na over de dood en doodgaan. Later, als volwassene, heb ik geworsteld met langdurige suïcide-neigingen. Dit bracht me ertoe nog dieper na te denken over de grens van het aardse bestaan. Deze ervaringen hebben mij mede gevormd tot wie ik nu ben. De dood is een niet weg te denken onderdeel van mijn leven.

Paulien Bakker

Citaat

Want eerst wordt het hele gemoedsleven van de mens overstraald door die ene grondstemming van devotie voor alles wat werkelijk eerbied verdient. In dit ene grondgevoel vindt het hele zieleleven zijn middelpunt. Zoals de zon met haar stralen al wat leeft nieuw leven schenkt, zo brengt de eerbied alle gewaarwordingen en gevoelens van de ziel tot nieuw leven.

Rudolf Steiner, *De weg tot inzicht in hogere werelden* blz. 25 (GA 10)

Overleden

De heer E. (Ernst) Amons,
Zeist, 27 juni 2024, 84 jaar

Mevrouw D. (Dienke) Mulders-van Maaren,
Haaksbergen, 29 augustus 2024, 89 jaar

De heer F.Y. (Fekke) van Dijk,
Baarle-Nassau, 12 juli 2024, 92 jaar

Mevrouw H.T. (Mieke) Treffers-Borst,
Ossendrecht, 4 september 2024, 82 jaar

Mevrouw Y.M. (Yvonne) Verstraaten,
Amsterdam, 16 december 2023, 74 jaar